

ATATÜRK'ÜN SAÂDET ANLAYIŞI HAKKINDA BİR DENEME

MÜBAHAT TÜRKER-KÜYEL*

TÜBİTAK'ın çıkartmakta olduğu “*Bilim ve Teknik*” dergisinde, Falih Rıfkı Atay'ın “Atatürk'ün Yaşam Felsefesi” başlıklı bir yazısı yayınlanmıştır.¹ Bu yazıda, Atatürk'ün hayat karşısındaki görüşlerini bulabiliyoruz. Bu yazı, çok kısa olmakla beraber, çok özlüdür; ve, bizlere, Atatürk'ten birtakım mesajlar iletmektedir.

Bu yazıdan anlaşılmaktadır ki, Atatürk'e göre, milletler gam-keder nedir bilmemelidirler. Devlet adamlarının ve başkanların görevi, hayatı neşe ve şevk ile karşılamak hususunda milletlere yol göstermektir. Hayat geçicidir ve boştur deyip kederlenerek kendini karamsarlığa kaptıracak yerde, insan, yaşadığı sürece, neşeyi ve saâdeti aramalıdır. Ama, bu arayışın birtakım şartları olmalıdır; ve, hudutları bulunmalıdır. Eğer, insan, bütün insanlığın varlığını kendi şahsında görür ise, bedbaht olur. Oysa, hayatta memnun ve mesut olmanın şartı, insanın kendisi için değil, kendisinden sonra geleceklerin “şerefi, varlığı, ve saâdeti” için çalışmaktır. Hatâ, insan, bu amaca uygun olarak yaşarken, kendisinden sonra geleceklerden, sanki, şahsî alacakları olan bir kişiymiş gibi bir beklenti içine bile girmemelidir. Çünkü, “En mesut olanlar, hizmetlerinin bütün nesiller boyunca meçhûl kalmasını tercih edecek bir karakterde olanlardır. Ancak bu tarzda düşünen ve çalışan adamlardır ki memleketlerine ve milletlerine ve bunların geleceğine faydalı olabilirler.”

Burada, Atatürk'ün kendisinin bireysel saâdeti hakkındaki anlayışı belirtmektedir. Onun saâdeti, gelecek nesillerin “şerefi, varlığı ve saâdeti” için, onlarca anılmayı bile beklemeden, çalışmaktadır; memlekete ve millette hizmet budur. Şimdi, Atatürk'ün, niçin “Milletimizin fedakâr ve sâdik hâdimi, insanlık idealinin âşık ve mümtaz siması eşsiz kahraman Kemal Atatürk! Vatan sana minnettardır” sözleriyle yüceltilmiş olduğu daha iyi anlaşılmış bulunmaktadır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Bölümü.

¹ 14 Kasım 1984, sayı 204, s. 14. Bu yazı *Erdem*'de (cilt 2, sayı 5, 1986, s. 349) “İki Gemi Türü” münasebetiyle tekrar yayınlanmıştır.

Fakat, Atatürk, bir başka demecinde, ise “Beni unutmayınız!” demektedir. Acaba, Atatürk, niçin, bir taraftan “En mesût olanlar, hizmetlerinin bütün nesiller boyunca meçhûl kalmasını tercih edecek karakterde olanlardır” derken, öte taraftan da, “Beni unutmayınız!” isteminde bulunmaktadır? Acaba, burada, biribirleriyle bağdaşmayan bir taraf var mıdır? Gerçi, söz konusu olan yazıda, Atatürk’ün kendisinin bireysel saâdeti hakkındaki anlayışı belirmektedir, ama, gelecek nesillerin “şerefi, varlığı ve saâdeti”nin ne olduğu belirmemektedir. Acaba, gelecek nesillerin “şerefi, varlığı ve saâdeti” Atatürk’e göre ne olabilir?

İşte, bu incelememizde, biz, bir taraftan kültür tarihine dayalı bir arka plân oluştururken, bir taraftan da, Atatürk incelemelerine dayanarak, bu sorulara birer cevap bulmaya çalışacağız; bir deneme yapacağız. Çünkü, Atatürk, bu özlü yazısında, sadece, “Vaktiyle kitaplar karıştırdım; hayat hakkında filozofların dediklerini anlamak istedim. Bir kısmı, herşeyi kara görüyordu. Mâdem ki hiçiz ve sifıra varacağız, dünyadaki geçici ömür sırasında neşe ve saâdete yer bulunmaz, diyordu. Başka kitaplar okudum. Bunları daha akıllı adamlar yazmışlardır. Diyorlardı ki: Mâdemki sonu nasıl olsa sıfırdır, bari yaşadığımız müddetçe şen ve neşeli olalım. Ben, kendi karakterim bakımından ikinci hayat anlayışını tercih ediyorum, fakat, şu kayıtlar içinde. ...” sözleriyle yetinmekte, ne bizi, o kitapların başlıklarından haberdar etmektedir, ne bize o filozofların adlarını vermektedir ve ne de gelecek nesillerin saâdetinin ne olduğunu anlatmaktadır. Bu durumda, bizim sarfetmemiz gereken gayret, ilkin, varlık, bilgi ve değer teorilerinde veya Tanrı-Evren-Toplum-İnsan görüşlerinde nihilist (hiçci) ve pessimist (karamsar) felsefi görüşleri tesbit edip, bir yana ayırmak, sonra “realist” (gerçekçi) ve optimist (iyimser) görüşler arasından, kültürümüzle ilgili olan bir kaçını ana hatlarında takip etmektir. Tâ ki, bu suretle, devlet adamını, gelecek nesillerin “şerefi, varlığı ve saâdeti” için, —onlar tarafından anılmayı bile beklemeden—, çalışan bir kişi olarak anlayan felsefi görüşler belirsin, ortaya çıksın, buna ek olarak da, Atatürk’ün, gelecek nesillerin saâdeti nerede bulacaklarına ilişkin temel görüşü tesbit edilmiş olsun.

Bu çabamızda, bir kültür arka plânı oluştururken, — Türkler, yeryüzünde, çok geniş alanlara yayılmış, zaman zaman, Çin, Hind, İran, Mezopotamya, Bizans kültürleriyle ve İslâm âlemiyle ve Batı medeniyetiyle temas gelmiş bir topluluk olduğu için, ve inançları olan “Tengricilik” ve “Gök İnancı” üzerine ara ara, Manikeizm, Buddhizm ve Semavî Dinler gelmiş bulunmakla—, biz, ilkin, İslâmdan önce Hunlarda, Gök Türklerde,

ve Uygurlarda, İslâm'da ise, Karahanlı, Gazneli, Selçuklu ve Osmanlı Türklerinde hâkim olan ontik düşünceleri, ana hatlarında ve kısaca, göz önünde bulunduracağız. Bu ise, bizi, Türklerde Gök İnanıcı, Atalar Rûhu, Kut, Gönül ve Tengricilik kavramları yoluyla, onların ölüm karşısındaki tutumlarının tesbitine doğru yönlendirecektir. Bu yönlendiriş, aynı zamanda, Hind, Çin, Bizans, İran ve Mezopotamya kültürleri gibi, Türklerin karşılaşmış oldukları kültürlerin ontolojilerini, varlık teorilerini, ve saâdet anlayışlarını da, kısaca ve gerektiği ölçüde, gözden geçirmek anlamına gelecektir. Müstakbel nesillerin “şerefi, varlığı, ve saâdeti” ise, kendisini, insanın, kendisini yüce değerlerle birlikte, onların arasında, özellikle, arı bilim değerine, sonra da teknolojinin sağladığı refah, üstünlük ve saygınlık bakımından, teknolojiye, dile ve tarihe bağlamasında gösterecektir.

Türkler, Müslüman olmazdan önce, Çin, Hind, İran ve Hellenistik kültür çevreleriyle temasa gelmişlerdir. Bunun sonucunda, Türklerle bu çevreler arasında bir kültür alış verişi olmuştur. Türklerin Varlık-Evren-Toplum-İnsan hakkındaki görüşlerini anlamaya çalışırken, onların, Asya ve Avrupa'da çok geniş alanlara yayılmış, bu yüzden de, çeşitli kültürlerle alış verişte bulunmuş bir kavim olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Burada, İslâm öncesi bir tek Türk toplumunun değil, fakat, çeşitli Türk toplumlarının varlık alanındaki ortak görüşleri göz önünde bulundurulacaktır.

Türkler, temel görüşleri olan “Atalar Rûhu”na inanç ve Tengricilik anlayışları üzerine gelen başka görüşleri, kendi kavramlarıyla uzlaştırmışlardır. Yöneticiler, Evren-Toplum-İnsan konusunda, kendilerinininkilerden farklı olan yaklaşımları hoş görmüşlerdir. Onları anlamaya çalışmışlardır. Bazı hallerde, farklı görüş sahiplerine yardımcı bile olmuşlardır.

Varlık alanında İslâm öncesi Türk düşüncesini anlamak, şu temel kavramları, bir sıra dahilinde, kavramaya bağlıdır: “Gök İnanıcı” (Dikotomik Üniversalizm), “Kut”, “Gönül”, “Mahayâna”, “Hinayâna”, “Tengricilik”, “Atalar Rûhu.”

Türkler hakkında her türlü bilginin Türklerin kendilerinden (Gültekin Anıtları, Yazıtlar, Turfan Metinleri, *Kutatgu Bilig*, *Codex Cumanicus*, “Nasihât üs-Selâtin” literatürü, Siyâset Nâmeler, Destanlar. ... gibi), Türklerin komşularından (Çin, Hind, İran, Arap, Bizans) ve Türkologların araştırmalarından kaynaklanmış olduğu bilinmektedir.²

² Bibliografya hakkında daha fazla bilgi için Togan, Tezcan, Roux, Esin gibi araştırmacıların incelemelerine başvurmak uygun olur. Özellikle Bkz. Semih Tezcan, “En Eski Türk Dili ve Yazını”, *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara 1966, s. 271-325, TTK

Kültür tarihçilerine göre, aralarında Türklerin de bulunduğu “Çu”lar, “Dikotomik Üniversalizm” (Üniversalizm, Üniversizm, *‘Nizâm-ı Âlem’*) denen bir görüşün sahibi idiler. Gök İnancı da denen bu görüşe nazaran, Yer ve Gök, birbirlerine düşman olmayan bu iki ilke, kaynaşarak, ağaç, ateş, su, yer ve madeni, onlarda kaynaşarak, evreni oluşturmuşlardır.

“Çu”lar, M.Ö. onbirinci yüzyılda, Çin’e geldiklerinde, orada, bronzla ve pirinç ekimine dayalı bir uygarlık, toprağa bereket için insan kurban eden bir dinsel inanç buldular. Çinlilere, demire dayalı bir endüstri ve terlekli araç ile bu göksel kosmolojiye dayalı bir takvim verdiler. Ziraatçi Çinliler, bu takvimli kültür ile kendi yerli kültürlerinden karılmış yeni bir kültür yarattılar. “Yang-Yin” inancından dolayı, temelde, artık, dikotomik değil, ama, düalist olan bu kültürde, yarım küre olan Gök’ün dörtgen olan yeryüzünü kapadığı yerler Çinlileri, kapamadığı yerler, Çinleşmedikçe “İnsan” sayılmayan “Yabancılar”ı gösteriyordu. “Her şeyin kökü göklerde, toplumun kökü ise ailede” idi. “Gök’ün Oğlu” olan hükümdar, Gök yasasını, aynen, Yeryüzünde de temsil etmekte idi. İdareciler ve halk, bu yasaya göre yerlerini almışlardı. İdareciler devleti, baba aileyi bu yasalara göre yönetiyordu. “Yabancılar”, Çin dilinin güzellikleri yoluyla, bu kültür tarafından soğuruluyor, komşularının idareci kademelerine Çin muhabbi kişiler getiriliyordu. Kung Fu Tse’nin görüşlerinde yansıyan bu merkeziyetçi-milliyetçi görüş, daha sonra, Tao’nun şahsında, varlıkta, açıkça polariteye, zihinlerde ise “zıdların birliği”ne yer verilerek, reddedilmişti. Taoçular, “Tabiatın Külli Ruhü” olduğuna inandıkları “Tao”ya aykırı “hareket etmemek”e (Wu Wei) özen göstererek, mevcut toplumsal değerleri kaldırıp, toplumu kendi görüşleri doğrultusunda değiştirmek istiyorlardı.

Türklerin Gök İnancı’na göre, evren, “dört beltir (haçvarı) yol”un, keşiştiği “dört bulung (yön)lü” bir plândan ibarettir. Birbirini dik olarak kesen iki çizginin kesişme noktasından çıkan dikin üstü Gök, altı, Yer-Su’dur. Dikin üstteki ucunda “Temür (Altun) Kazguk” denen Kutup Yıldızı bulunur. Kutup Yıldızı, hiç yer değiştirmeden orada durur. Evren, sâbit Kutup noktası etrafında, değişmezlik, güvenç ve dayanç ilkesi olarak, ezeli, dairesel, kesintisiz bir dönüş hareketi yapar. Evren, kuyruğunu ısırın bir ejderle, bir yılanla tasvir edilir. Kutup Yıldızı’ndaki sübût ve onun etrafında göğün devretme hareketi ezeldir, tektir ve yekpare bir harekettir. Aynı ayrı gök cisimlerinin hareketi, bu tek harekete uyar. Öyleki, Gök cisimlerinin herbiri bir baş çekmez. Gök Tanrısı Gök’te oturur. Gök çökmez, Yer yarılmaz. Gök dürülmez, Yer gitmez. Dağlar yerinden oynar.

maz, Yıldızların bağı kopmaz. Yıldızlar yere düşmez: “Nizâm-ı âlem” bozulmaz. Güneş tuğdur, Gök korugandır. Gök çarkı, (*Tilgen*), bir kazık gibi çakılmış duran Kutup Yıldızı etrafında, devlet çarkı da “Ordug”da, hükümdarın etrafında muntazam şekilde, eşit aralıklarla döner. Bu dönüş hiç durmaz. Gökteki nizam, olduğu gibi, Yer yüzünde, Kutup Yıldızı'nın tam altında, hakanın oturduğu şehirde, “Ordug”da, yansır. “Ordug”, di-kin alttaki ucunda, Yer-Su'nun merkezinde bulunur. “Ordug”daki “Altun Tag”da, hükümdarın, yine, evren plânına göre çizilmiş, surla çevrilmiş şehri ve Atalar Köşkü Tapınağı ile Gök Tapınağı yer alır. Toplum da bu plâna göre yerleştirilir, düzenlenir. Buyruklar, hükümdarın etrafında rütbelerine göre dizilirler, orunlanırlar. Buna “*kuram*” denir. Hükümdar, otağında, “tüz” durur; tahtında, tıpkı, evrendeki Kutup Yıldızı gibi, kırırdamadan oturur.³ Devlet, evren nizamının, hükümdar ise devlet nizamının timsâlidir. Hükümdar, eylemlerini Gök Tanrı'nın buyruğu ile, Gök Tanrı'nın adına yapar. Onun için, kutsal dağda, yalnız hükümdar, kutsal tapınakta, Atalar Mağarası'nda, Gök Tanrı'ya veya Atalar Rûhu'na bizzat kurban sunabilir. Hükümdar, Gök'ün izniyle hükümdar olduğu ve Gök yasasını, aynen, yerde, toplumda, uyguladığı için, hükümdara karşı gelmek, Gök-Tanrı'ya karşı gelmektir; yasayı uygulamak zorunlu hale geldikte, yani, harp gerektiğinde, harbe itiraz etmek de hükümdara, dolayısıyla Tanrı'ya itiraz etmek anlamına gelir. Cezası ölümdür. Nitekim, elçiyi öldürmenin cezası da ölümdür. Çünkü, elçi de Gök'ün emrini yerini getiriyor sayılmaktadır:

“Yaş ot köymez. Yalavar ölmez.”

Hükümdar, Gök Tanrı'dan “Kut” almış sayılır. İşte, Çinlilerin Türk hükümdarlarına “Tangli Ktu” (Tanrı Kutu) demesinin, Uygurlu hükümdarlarının “İdi Kut” (Kut sahibi, kut veren), “İduk Kut” (Nezredilmiş Kut) sayılmalarının, Kuşanlı hükümdarın “Tengri Kutu Yavgu” olmasının sebebi budur. Gök Türklü ve Uygurlu hükümdarların adlarında da yansıyan budur: Kutlug İteriş, Kutlug Bilge Kül, Ulu Tengride Kut Bulmuş Alp Külüg Bilge Kagan, Tengride Ülüş Bulmuş, Alp Kutlu Bilge Kagan, Tengride Bolmuş, İl Etmiş. ...gibi. Kut, Kuşanlı paralarında “Kido”olarak görünmüştür. “*Spiritus Sanctus*” ise, Türkçeye “Ulu Kut” olarak çevrilmiştir. Gerçi, “*Spiritus Sanctus*”, Türkçeye, “Yalınğ Söz”, “Arıg Tın”, “Ang Can” olarak da çevrilmiştir. Burxancı Uygurlar, “*Dharma*” ya (Top-

³ Türk hükümdarının bu genel davranışı *Fezâ'ül ul-Etrâk'te*. Câhız tarafından uzun uzun, hayret ve hayranlıkla anlatılmıştır. Bkz. s. 89, Şeşen çev., Ankara 1967.

lum yasası) da “Nom Kutu” demişlerdir. Ancak, aşağıda görüleceği üzere, temelde Ârî görüşe dayanan Brahman’ın “*Aham Brahmasmi*” (Ben Brahman’ım, Ben Tanrı’yım) bilincine yaslanan bir “*dharma*” anlayışına karşı koymak için, bilinci bile “yok”, “kurug”, “özi tözi yok, közüngüdeki körkdeşteg” sayan Burxancı, varlık’ı “Köngül Tüpi”nden, “köngül özi”nden, “kutluk tüp”ten, gönülden fıskırtmış, *Mahayâna*’ya yönelmiş, “Büyük Gemi”yi, “*Ulug Kölüngü*”yü, yani, toplumu kurtarmayı yeğlemiştir. Karahanlılarda da hükümdar “Kutlu kut” sayılmıştır.

Literatürde, Kutun birçok anlamlara geldiği gösterilmiştir: Baht , talih, uğur, hak edilmiş şans, iyi şans, ikbal, *fortuna*, rahatlık, servet, hayataki başarı, saâdet, *mana*, ruh, şefaât, inayet, izzet, haşmet, şeref, asâlet, ihtirâm, muhterem, mübarek, yümn, meymenet, ehliyet, hayat, bereket, bolluk, cûd, rahmet, ilâhî lûtuf, *Kharizma*, devlet, devlet oluş, devletli oluş, tansal bir gücün desteği, “insanın bir nevi otonom ruh kuvvetidir ki Gök veya Yer tarafından desteklenmeye muhtaçtır”, iktidar=*imperium*, hâkimiyet, hâkimiyete liyakat, hâkimiyet hakkı, hükümrânlık hukuku, “*viatique de la vie*.”⁴ ... gibi. Biz, bunlara, kutun güç, “rûy-i rahmet”, “kutlu üy=dünya”, *ong*, *ongun*, *gönenç*, *ok*, özellikle, “tüz”, “teng”, “köni” anlamlarının da eklenmesi gerektiğine işaret etmiş, kutun, temelde, şu anlamlara geldiğini tesbit etmiştik: 1. Kut, varlığın ve olumlu değerlerin ideal sınırına ulaşma halidir. 2. Kut, varlığın ve olumlu değerlerin tâ kendisidir. 3. Kut, varlığı ve olumlu değeri ideal sınırına ulaştıran sebeptir. Bu sebep ise, sebepler sebebi Tanrı’dan başkası değildir. 4. Kut, bütün bunların böyle olduklarını bilmektir.⁵ Kutun da, tıpkı komşu Çin’in “*Tao*”su gibi birçok anlamlara gelmiş olduğu görülmektedir.⁶ Kutun, özetle, varlık (*ton*) ve akıl (*logos*) anlamlarını, yani, gerçek varlık, uyumlu evren, erdemli toplum ve erdemli insan anlamlarını kapsayan çok geniş içerikli bir felsefe kavramı olduğu anlaşılmış bulunmaktadır. Kutun bütün öteki anlamları buraya bağlıdır. Çünkü, Türklerde “Beş oğuş (unsur)” denen Ateş, Su, Toprak, Maden ve Ağaç’a, miknatise, güce, erkinliğe, cana, bereket, bolluk, verime, “köni törü”ye (adâlet), adâleti irade etmeye, “erklig”e, “eli(g) uz”luğa, bütün bunları bilmeye, bilgeliğe, hüküm sürmeye, başa geçmeye, şansa, uğura da kut denir. Yukarıda işaret edildiği üzere, Türklerde “Kut-

⁴ J.P. Roux, *La Mort Chez les Peuples Altaïques*, 1963, Maisonneuve, Paris.

⁵ Mübahat Türker-Küyel, “Kut, Fârâbî ve İbn Sînâdaki al-‘Akl al-Fa’âl İçin Bir Temel Oluşturabilir mi?”, *Ibn Sînâ Armağanı*, 1984, s. 489-590.

⁶ Muhaddere Özerdim, “Çin Dininin Menşei,” *Belleten*, cilt 26, 1962; Çular, *Belleten*, cilt 27, 1963.

lu kut” deyimi bile vardır. “Kut’un belgüsü bilig”dir. “Bilig”ise, mutluluk kaynağıdır. Bilgi, sağlıktır, gençliktir, diriliktir; bilgisizlik ise hastalıktır, ölümdür. Hükümdar, kutu, yani, baş olma erkini ve adâleti irade etme gücünü Gök Tengri’den aldığına inanır, düzene uyar. Düzene—adâlete uymak, hükümdarın görevidir, yoksa halkına bağışlamış olduğu bir lûtfu değildir. İşte bu yüzden, Çinliler Türk hükümdarlarına, “Tanrı kutu” demişlerdir. İşte bunun için hükümdarların adları da ya “Kutluk”tur, ya da “Ulu Tanrı’da Kut Bulmuş”tur.

Yine, yukarıda işaret edildiği üzere, Kut, sebepler sebebi olmakla, Tanrı’dan başka bir şey olmamak gerekir. İşte, bu noktadan itibaren, Kut ile, Gök’ü ve evrendeki sâbit noktayı, yani, Kutup Yıldızı’nı, toplumsal ve siyasal varlığın temelini alma düşüncesi ile, “*Dehr*” ve “*Zervan*” ile, Öd Tengri Şri Naga (Şrigini) ile *Tycke* (Uygur Türklerindeki *Toka*) ile, Bernard Lewis’in açıklamış olduğu “dawla” kavramının birbirleriyle ilişkileri gösterilebilir. Bu sırada, Kutup yıldızlı merkezli evren telâkkisini bırakıp, Yer merkezli, Güneş merkezli veya Yer-Güneş merkezli evren telâkkilerinin alındıklarını göz önünde tutmak gerekir. Özellikle Geosantrik (Yer merkezli) sistemde, Yer, artık, Gök’ü yansıtan bir varlık olmaktan çıkmıştır. Yerin kendisi, bizatihi, merkezî ve sâbit bir varlıktır. Öyle bir merkezî ve sâbit varlıktır ki, üzerinde her tür değişimler olmaktadır. Siyasal değişimlerin kökü olarak, artık, Ay ve safahâtı gösterilmektedir. Ay, değişmedeki ezeliyetin, ezeli değişimin ilkesi sayılmaktadır. Oysa, Gök inancında Kutup Yıldızı, etrafındaki dönüş veya değişme ezeli olmakla, her tür varlığın, özellikle devletin ve insan ruhunun ezeliyetine temel oluşturmuş idi. Yermerkezli sistemde Sâbit yıldızlar ve Gezegenler, yermerkezli kürelerinde, veya feleklerinde, daima dairesel hareketlerle döner dururlar:

“Bu gökler Arş ile gerçi dönerler

“Gâhi ağarlar, gâhi inerler” (Şebisterî, *Gülşen-i Râz*’dan çeviri).

Gök cisimlerinin çok uzun süreli, meselâ oniki bin yılda bir kez gibi, aralıklarla ilk konumlarına tekrar tekrar döndüklerine veya döneceklerine inananlar bulunmaktadır (Zervancılar, Dehriiler gibi). Buna dayanarak, evrendeki hareketin özellikle de dünya olaylarının, eşit zaman aralıklarında aynen tekerrür edeceği kabul edilir. Hattâ, bu yüzden, Pythagoras’ın “Bir gün gelecek, ben, elimdeki bu değnekle yine karşınızda ders vereceğim” dediği rivayet edilir. İşte, “Tarih tekerrürden ibarettir” sözü buraya, yani, evrenin bu “cyclical” (çevrimsel) telâkkisine dayanır. Hattâ, Pleybus, bu yüzden, *Târih*’inde, “*anacyclosis*” terimini kullanmıştır. Böylece, iki “Devir”

arasında çeşitli olaylar vukua gelmekle birlikte, devir tekrarlanınca, o çeşitli olayların da aynen tekerrür edeceğine inanılmış olur. İşte evrenin bu telâkkisi, “Tenâsuh” görüşüne de temel verir.

“Şu fenâ mülküne çok geldim gittim”

veya,

“Devredip geldim cihâna yine bir devrân ola”

gibi.

Feleklerin dönmelerine “Devir” veya “Dehr”(Aion), devirlerin sayısına ise “Zaman” denir. Zaman ise vakitler toplamıdır. “Devir” veya “Dehr”in, yani feleklerin dönme hareketlerinin, yeryüzündeki olayların sebebi oldukları kabul edilir demek, bu olaylar, o sebeple, durmadan varlığa gelirler ve varlıktan giderler demektir. Biricik varlığın “Dehr” olduğuna kani olanlara “Dehrîler” denir. Değerlerde bir sübût aramaksızın “Dehr”e uygun olarak bildikleri gibi yaşayanlara ise Hurremîler adı verilir:

“Baktım ki giden gitmiş dünyadakiler hurrem

“Devrân yine ol devrân âlem yine ol âlem”

“Devr”in veya “Dehr”in etki etmediği bir alan, bir değişmezler alanı kabul edilirse, bunun adı “Sermedi” olur. “Sermedi” veya “ezeli” varlık alanına en güzel misâl, Matematik gerçeklikler, Matematik doğrular ve Plâton’un kabul etmiş olduğu *İdealar Evreni*’dir. İslâm âleminde Güneş’in ve özellikle de Ay safahâtının insan hayatında ve siyasal olaylar üzerinde etkin olduğunu ve tayin edici rolü bulunduğunu kabul edenler, bu tür değişimleri *d.w.l.* ile ifade ederler. “Devlet” kelimesi, işte bu açıdan, siyasal iktidarda olmak anlamına gelir.

Kut, eğer, kuta lâyıık olan kimseye gelirse, adı, “*persona*”dır. Eğer, lâyıık olan kimseye değil de lâyıık olmayan kimseye gelirse, adı “*fortuna*”dır. Türklerin Gök inancı yerine “cyclical” inanç kaim olunca, Kutun da “*fortuna*” anlamı ağırlık kazanmaya başlamıştır:

“Kün Ay kutluğu bar yime kutsuzı” (*Kutatgu Bihg*, 4386).

“*Fortuna*” bir tesadüf eseridir; “*Tycke*” gereğidir, “*automaton*”dur veya “*sümbekos*” tur, ârizidir, “umûr-u ittifâkiyye” dendir. Tesadüf, sıkı sebepler zinciriyle örülmüş kabul edilen “*tabiat*”ta, belirlenmiş olanlar arasında bulunan bir belirsizliktir, bir devamsızlıktır, bir boşluktur, bir atlamadır, bir “varlık yarığı”dır. Bu “yank”, evrende, özellikle canlılar âleminde ve

insana ilişkin konularda, kendisini gösterirse, adı “*Tycke*”, “*sorte*”, “*fortuna*” olur. Eğer bu “yarık”, salt, varlıktaki bir belirsizlik olursa, adı “*contingence*”, “*indeterminisme*”, “*chance*”, “*hasard*” olur. “*Tycke*, beşerî encama müdahale eden, bilinçli ve iradeli yaratıkların hareketlerine önceden hesap edilemeyecek surette giren bir tesadüftür.” Kosmolojik anlamda “yarık”ı gösteren kelime, asıl, “*automaton*”dur veya “*sümbebekos*”tur, ârizî olandır. Beşerî anlamdaki “yarık”ın karşılığı ise “*Tycke*”dir. Öyleki, kaçmış atına rastlamak, sahibi için “*Tycke*”dir, at için ise bir “*automaton*”dur.⁷ Her bir insana, hayat boyunca sunulmuş olan kesin ve belirli pay ise onun “*morra*”sıdır, *Ülüş*’üdür. İnsan kendi ülüşü üzerine etkin olabilir. Ülüşler arasındaki farklar, ancak, kutluların, kutlarını kutsuzlar ile paylaşmaları suretiyle kapatılabilir. İşte bu sebeple, Türklerde, hükümdar, halkına hizmet için, Gök’ten almış olduğu kutu, buyruklarına ve halkına geçirmek için vardır. Kutu alt rütbedekilere geçirmek, onun bir lûtfu değil, bir görevidir.

Eğer, feleklerin dönmesi, insanın isteklerini gerçekleştirmek sonucunu veriyorsa bu takdirde, “*fortuna*”, tâlî anlamında bir kut söz konusudur.

“Telif edebilsem feleği emelimle” veya “Devr anındır, emr anındır, kanun anın” dizeleri bunu göstermektedir. Eğer, tersi sonuç veriyorsa, kutsuzluk söz konusudur. Kutsuzluğun arkasından, umutsuzluk, güvençsizlik, inançsızlık gelir. İnsan kötümser olur. “Üze kök basmasar, asra yer telinmeser” şartlı cümlesinde, evrenin var olmakta devam edeceği, bu devamlılık içerisinde de Türk devletinin sürüp gideceğine bir inanç temellenmektedir. Gök Tengri’ye inanç öne çıktıkta, Türk devleti birlik ve beraberlik içinde parlamakta, aksi halde, başka mâbudlar öne çıkmakta, parçalanmış devletler ortaya dökülmektedir. Devamlılığa inanç, başka vesilelerle de dile getirilmiştir: “...Bu dedüğüm Osman neslidür; işte, *sürüligidiyorur*.” “...Saltanatın ilâ âhir iz-zemân berdevâm”, “...sudde-i saâdeti ilâ ebed idevâm”, “Süren, sürenler süreği. Süre gelmiş süre gider. Dura gelmiş dura gider” gibi. Bu suretle Türkler en eski inançlarıyla en yenilerini bütünleştirebilmişlerdir. Ancak, bu sefer, onların evren karşısında güvençsiz, dayançsız kaldığını hissettiği anlar da olmuştur:

“Küvenme kıvı kutga kuşteg uçar” (*Kutatgu Bilig*, 1332).

(Kırş. “*Thien* verdiği şansı geri alabilir”).

⁷ Horasan valisi Cunejd, “*Futurs Contingents*”ı, toplumu dine dayanarak idare etmekte gerekçe olarak kullanmıştır. Bu da toplumu akla dayanarak idare etmekte olan Hakan’ı sarsmıştır. Çünkü, akla göre, tedbirli kurtulur, tedbirsiz kurtulmaz. Ama, tedbirlinin kurtulmadığı, oysa tedbirsizin kurtulduğu nice haller vardır. Bkz. *Fezâ’il ul-Etrâk*, s. 89.

“Bu dünya işi, kör, oyun ol oyun
“Oyunka katılma nerek bu oyun” (*Kutatgu Bilig*, 5930).

“Yalan dünya kime kaldı?
“Gelimli gidimli dünya
“Son ucu ölümlü dünya” (Dede Korkut).

“Yalan dünyaya konup göçenler
“Ne sorarlar ne bir haber verirler” (Yûnus).
“Oynayı gelir, aldadır, çünkü eli çapüktür” (Hacı Bayram).

“Ne Mihrinden safâ kesbet, ne Mâh’ından saâdet um
“Sakın aldanma bu dehre, iki yüzlü münâfiktir” (Hayâlî, Vardar-Yenice).

Kuşkucu olan insan, gam ve kedere de garkolmuştur; bıkkınlık gösterip ümitsizleşmiştir, kötümser olmuştur:

“Ne dünyadan safâ bulduk, ne ehlinde recâmız var
“Ne dergâh-ı Hudâ’dan mâdâ bir ilticâmız var” (Nefî).

“Zevâl-i gussasın çeksün deyü nimet verir, yohsa
“Felek ehl-i dilin sanmam ki mesrûr olduğun ister” (Yahyâ).

“Beyhûde dönüp neyer ola bâşımız üzre
“Halkın bu felek dediği dülâb-ı meşakkat” (Rûhî Bağdâdî).

“Beyhûde yeter döndü hemân terkini kılsa,
“Kim aksine devreylemeden yeydi yıkılsa” (Rûhî Bağdadî).

“Turfa dükkân-ı hikemdir bu köhen tâk-ı felek
“Ne ararsan bulunur derde devâdan gayrı” (Ragıp Paşa).

“Bir devrde geldik bu fenâ âleme biz kim
“Âsâr-ı kerem var ne beşerde, ne melekte” (Rûhî Bağdâdî).

“Gamınla ülfetimiz var sürûru neyleyeyim
“Safâ-yı hâtırınız yok, huzûru neyleyeyim” (Nâilî Kadim).

“Zevk almadık müsâferetinden bu âlemin” (Beyatlı).

“Çün ehl-i vücudun yeri sahra-yı ‘ademdir” (Rûhî Bağdâdî).

“Sihhat sonu derd olmasa, vuslat sonu hicrân” (Rûhî Bağdâdî).

Hattâ, evreni bir hayâl olarak telâkki etmeye bile yönelmiştir:

“Özi tözi yok. Közüngüdeki körkdeşteğ”. “Yok. Kurug ol”

“Bu dünya yildir, yâ hayâl” (Yûnus).

“Tahkîk olunsa nakş-ı temâsil-i kâinât

“Yâ hab ü yâ hayâl ü yâhut bir fesânedir”

“Cihân efsanedir aldanma Bâkî

“Gam ü şâdî hayâl-i hâba benzer”

Böyle, evreni bir hayâl telâkki eden görüş, genel olarak, Hindlilerin görüşüdür. Bu görüşü tanımak için, *Astika* ve *Nastika* denen literatüre dayanan uzmanların Hind düşüncesi hakkında yazmış oldukları genel mahiyetteki eserleri ile, özellikle, Buddhizmi tanımış Türkler konusunda yerli ve yabancı uzmanların aydınlara hitab eden eserlerine baş vurmak mümkündür. İlâhiyat ve felsefe doktoru olan ünlü hekim Albert Schweitzer'in "*Les Grands Penseurs de l'Inde*"inde (Payot, Paris 1936) yapmış olduğu mukayeseler ve değerlendirmeler, fikrî vaziyet alışımızda bir zemin oluşturabilir.

İçlerinde Brahman rahiplerinin düşüncelerini okuduğumuz, M.Ö. 2000'lere kadar çıkarılan *Veda* lar ve *Upanişad* larında, çok gelişik ve çeşitli bir terminoloji ile anlatılmak istenen şey şudur: Yaşanılmakta olan şu hayat fakirlik, hastalık, ihtiyarlık ve, asıl, ölüm gibi acı veren olaylarla doludur. Bu acılardan "*Kurtulmak*" esastır. Bu "*Kurtuluş*"un esası ise, şu içerisinde yaşamakta olduğumuz evrenin kendisinin bir "*maya*", bir rüya, bir korkulu ve acılı düş olduğunu kabul etmektedir. Brahman rahibinin davranışları bize göstermektedir ki, bu acılardan "*Kurtuluş*" yolu, Tanrılar dahil, bütün varlığı, Brahman rahibinin bizzat kendisinin yaratmış olduğuna inanmaktadır. Bu inanç, ben-değilleri Brahman rahibinin Ben'inin yarattığıdır. Öyleki, Brahman rahibi, Tanrılara ibadet ede ede, onları hakimiyetlerine aldığına kani olur. Aya yıldız dokunduğuna, hattâ, Tanrıları korkuttuğuna bile inanır.

“Evliyaya eğri bakma

“Kevn ü mekân elindedir

“Mülke hükmün süren odur

“İki cihân elindedir”

“Sen anı şöyle sanursun

“Evliyanın sırrı vardır

“Sencileyin bir âlemdir

“Gizli ayân elindedir” (Sarban).

Brahman rahibi, kendi bilincini Brahman'ın bilinci olan *Atmân* ile aynılaştırarak bu sonuca varmış olmaktadır.

“Ol Nutk-i Rabbânî benem.”

Bu halde bütün varlık, Brahman'ın bilincinin içeriklerine indirgenmiş oluyor. Bu teoriyi, Brahman râhibin, müstakbel Brahman râhibini teke

tek usûlü ile, tek hocaya tek öğrenci usulü ile yetiştirirken, bu eğitim sonucunda ikisi arasında geçen sözlerden anlıyoruz. Brahman adayı, eğitim süreci sırasında, ve sonunda, anlamış olmaktadır ki kendisi, artık, Brahman'dır. Çünkü, o, "Ben Brahmanım" (*Aham Brahmasmi*) demektedir. Eğitimci de, bunu, "Elbette, sen Brahmansın" (*Tat twam asi*) sözleriyle tasdik etmiş bulunmaktadır. Bu suretle, Brahmanlık, Brahman adayında yeniden doğarak, Brahman'dan Brahman'a yaşamakta devam eder. Brahmanlık, Brahman'dan Brahman'a, yeniden doğuşlarla devam etmiş olmakla, Brahman'ın ölüm acısı dindirilmiş, ebediyeti sağlanmış olur. Brahman rahibi, bir yandan, bütün varlığı kendi bilincinin içerikleri sayarak, bir yandan da, *Tenâsuh* çarkını kendisinin ebediyeti lehinde döndürerek, özellikle ölüm acısından kurtulmuş, ölümü ortadan kaldırmış, ebedileşmiş olur. Bu tür bir ebediyet, onu, gündelik "Doğuş Çarkı"ndan beriye almakla, tenâsuttan çıkartmakta, *Nirvana* kıyısına ulaştırmaktadır. "Kurtuluş", yalnız ve ancak, Brahman'ın kurtuluşudur; yoksa, Brahman olmayanların kurtuluşu değildir.

M.Ö. VI. yüzyılda yaşamış olan Buddha için "Kurtuluş" ise, "Ben"den kurtuluştur.

Buddha için de evren veya hayat bir "maya"dır. Korku ve acı dolu bir düştür. Hayat, fakirlik, hastalık, ihtiyarlık ve ölüm acılarıyla ve öteki acılarıyla doludur. Bu acılardan kurtulmak gerekir. "Kurtuluş" yolu, Brahman'ın yapmış olduğu gibi, varlığı Brahman'ın bilincinin içerikleri saymak, yani, varlığı Brahman'ın "Ben"ine indirgemek değildir; bilakis, tenâsuhun her türünü önlemektir.

"Mahvoldu vucûd ü nefy ü isbât."

Buddha, zâten, parlatılmış ve uyandırılmış, uyanmış, aydınlanmış, kurtarıcı, gemici, çarkçı. ... anlamlarına gelir. "Ezelî, ebedî, biricik, eksiksiz, değişmez, hareketsiz, ölçülemez, berrak, lekesiz, lezzetsiz (*nirassa*), boş, mutlak gerçek, parlayan bilendir."⁸ "*Nirvana*" ise, söndürülmüş anlamına gelir. Buddha *Nirvana*'yı, *Moksa*'yı amaçlıyor demek, hayat ateşinin söndürülmesinin gereği üzerinde uyanmış oluyor veya uyandırmış oluyor, demektir. Buddha, "*Bilgi Teker*"ni döndürerek, "uyandırma"ya çıkmıştır. "Bilgi tekeri"ni döndürmek demek, kendi görüşünü yaymak demektir. Asıl tarihî Buddha, tek ferdin "kurtuluş"unu vurgulayan "*Amithaba*"dır, "*Adi Buddha*"dır, "*Adi Burxan*"dır. İşte bu görüş, sonradan, "Kiçig Kölüngü" ,

⁸ Ruben, *Bir Uygur Filozofu Hakkında*, III. TT Kongresi 1943 (1948), s. 312-342.

“Küçük Gemi” (*Hinayâna*) adını alacaktır. Çünkü, orada, “Hayat seli” (*Samsâra*) önünde, tek ferdin kurtuluşu söz konusudur. Bu yüzden, tenâsuhu önleyiş, ancak, “Ben”in de bir “maya”, bir hiç olduğunu tasdik etmekle gerçekleşir.

“Surette nazar eyler isen sen ile ben var

“Amma ki hakikatte ne sen var ne ben var”

Buddha tarafından hiç indirgenen “Ben”, özellikle, Brahman’ın Ben’idir. Çünkü, Buddha’nın Brahmanlara karşı olduğu bilinmektedir. Buddha’nın öğrencisi Nagarcuna “Kurtuluş”u gerçekleştirmek için, değil sadece Brahman’ın Ben’ini, Buddha’yı bile hiç indirgemmiştir. Nitekim, Buddhizm, Tibet’e vardığında, Tibetli buddhist rahip de, “*Tangang*”da (extase, coşu), bütün Tanrıları hiç indirgemmişti.

Buddhizm bir din halini aldıktan sonra, Buddhistler arasında bir grup, dünyayı reddederek yeniden doğuş, yani, tenâsuh devrelerinden kurtulacak yere, gündelik hayatı yaşayarak, ama, Buddha’yı yücelterek de, “Kurtuluş”a ulaşılacağına inanmıştır. İşte bunlar, “Ulu kölüngü” (*Mahayâna*) Buddhistleridir. Burada “Kölüngü” veya “yâna”, yeniden doğuşlar nehri veya selini geçmeye, yani, acılarla dolu hayatı yaşamaya yardım eden ve “*Nirvana*” kıyasına ulaştıran teknedir, gemidir, göllüktür. “*Nirvana*”, hiç durmadan tekerrür eden yeniden doğuşların, “*samsâra*”nın, ötesine geçmektedir. Ama, “*Mahayâna*”daki nihâî amaç, yeniden doğuşların çarkından kurtulmak değildir. Nihâî amaç, “acımak”tır. *Mahayânacı*lara göre, Buddha, esasen, yalnız kendisini düşünmek iznini hiç kimseye vermezdi. “Kurtuluş”, tek başına bir kimsenin kurtuluşu değildir; “Kurtuluş”, bütün canlıların kurtuluşudur. İnsanın ideali, kendisini kurtarır kurtarmaz, “*Nirvana*”ya erişmeyi reddetmek, yeryüzündekileri kurtarmak üzere, dönüp, tekrar, yeniden doğmaktır acılara yeniden katlanmaktır. Bu amaca dönük kişiler, bu amacı gerçekleştirmek için, tekrar, yeniden doğarlar; böylelikle birer “*Boddhisatva*” (Buddha benzeri) olurlar, yani, Buddha liyakatinde olan kişilere dönüşürler. Buddha’nın kendisi “*Nirvana*”ya ulaşmıştır deniyorsa, bu, etrafındakilerin, onu anlayamamış olmalarından ileri gelir. Çünkü, Buddha’nın amacı “*Nirvana*” değildir, acımadır: “*Gautama Buddha*” olmaktadır. “*Gautama Buddha*”, “*Nirvana*”ya erişmedi, dünyayı nasıl kurtaracağını düşünerek, hep, göklerde dolaştı durdu. İşte onun için, *Mahayânacı* için amaç, “Evrensel acımak”tır. Çünkü, “Canlılar acı çektikçe merhametliler neşelenemezler!” Acımak, bu suretle, ilk kez, düşüncenin merkezini işgal etmiş olmaktadır.

Sonuçta, “Mahayâna” veya “Ulug Kölüngü”, insanın bu tür bilgi ile kurtulacağına bir inanç olmaktadır. Bilgi dendikçe, işte bu bilgi, yani, “Mahayâna”cı kurtuluş kastedilmektedir. *Mahayânacı* için kurtuluş, istisnasız,bütün canlıların kurtuluşunu dilemektir. İşte insanı kurtaracak olan gemi, bu *Mahayânacı* anlayışın kendisidir.

Mahayânacı görüşe yöneltilen eleştiriler, ondaki acıma düşüncesinin etkili olmadığı merkezindedir. Çünkü, denmektedir, *Mahayânacı* görüşte, temelde, dünyanın reddi bulunmaktadır. Acıma fiili, *Mahayâna*, “Kurtuluş”u, yaşama isteğini köreltmekte bulduğu için, insanı gerçekten acı çekenlere yardım etmeye teşvik edemiyor. *Mahayâna*, her ne kadar, tek bir insanın kurtuluşu için değil, ama, bütün canlıların kurtuluşu için uğraşmakta ise de, “Kurtuluş”a erdirecek yolu gösteremiyor. Nitekim, bu yolu, Buddha da göstermemiştir. *Mahayânacı* temenniler, hep, başkasının kurtuluşuna yönelik ise de, meselâ, kadınların bu dünyaya bir dahaki gelişlerinde, dünyaya erkek olarak gelmelerini temenni etmekte olduğu gibi, bir temenni olmaktan öte gidemiyor; acımak da, böylece, teorik kalıyor. *Boddhisatva* ise, “Bütün canlıları yeniden doğuş seli=*samsâra*’dan kurtarmalıyım” diye düşünüyor. Bu düşünce, tek fiil olan “*Maya*”dan kurtuluş olduğu için, etkisiz kalıyor. “*Maya*”dan kurtuluş ise, bildiğimiz anlamda bir fiil değildir; muhayyile ile gerçekleştirilmiş, veya muhayyeli, hayâlî bir fiildir.

Ben’in olmadığı yerde, öteki Ben’ler de yoktur; acı müşterektir, ferdi değildir.“Ben” ile “Sen”in ayrılmadığı yerde, kendini değil, başkasını sevmek esastır. Ama, bu sevgi dahi etkisizdir. Çünkü, evren “*maya*”dır. Çoşuda, insan, evrenin gerçek olduğu rüyasından uyanır: Her şey Hiç’likten ibarettir. Ne varlık vardır, ne yokluk. “Mutlak Hiçlik”=*Cunyata* vardır. Böyle bir mutlak hiçlikte, acımak, fonksiyonunu yitirir; elde, bir tek “Ulu Kölüngü” vasıtası ile yeniden doğuşlardan kurtulmak kalır.

Bilindiği üzere, Türkler, Buddhizmin, daha ziyade, *Mahayânacı* şeklini kabul etmişlerdir. Türklerin, *Mahayânacı* görüşü, kendi aslı evren görüşleriyle, bilgelik ve alplik değerleriyle, telif ettiklerini ileriye süren araştırmacılar bulunmaktadır. Özellikle, Uygur Türklerinin inancına göre, Varlık ve Bilgi, insanın “Köngül Tüpi”nden, “Köngül Tözi”nden, “Kutlug Tüp”ten; “Köngül özi”nden, gönlünden, fışkırır, kaynar. Varlık, Bilgi ve Değer, temelini, insanın gönlünde bulur. Öyleki, bu görüş

“Burxan kendü köngül erür
 “Köngül ok Burxan
 “Köngül den taş negü bar?”

“...ediz tut köngül”

“Gönül Çalabın tahtı

“Çalap gönüle bahtı

“İki cihan bedbahtı

“Kim gönül yıkar ise”

“Kıblegâh-ı kibriyadır

“Yıkma kalbin kimsenin”

“Çünkü bildin müminin kalbinde bir Allah var

“Niçün izzet etmedin ol beyte kim Allah var?”

şeklinde günümüze kadar yaşamaya muvaffak olmuştur. Gönülün bütün gerçekliğin temeli olduğu kabul edilmiştir.

Türklerde “Tengri” kelimesi Gök ve Tanrı olmak üzere iki ayrı anlama gelir. Eğer halk birlik ve beraberlik içerisinde ise, “Tengri” kavramı öne çıkar; eğer, birlik ve beraberlik bozulup “bulgak” (anarşi) olmuşsa, o zaman, öteki küçük ve yerel Tanrılar belirir. Tanrı, Ay, Güneş ve yıldızlardan ötededir; kendi “taht”ında oturur. Bunun anlamı “hulûl” yoktur demektir. Tanrı, antropomorfik şekilde, yani, insana benzetilerek düşünülmüştür. Onun “Oğulları”, “Kızları”, “Yardımcıları”, “Danışmanları”, “Elçileri” vardır. Ama, onun gerçek bir benzeri yoktur. O, tektir, iyidir, hareket verir, düzenler. O, varlıklara biçim verme yoluyla, onları varlığa getirir. İnsanı yaratır. İnsanı yarattıktan sonra onu yalnız başına bırakmaz. Onu gözetir, onu esirger. Kahramanlara ad takar. Hükümdarlara kut verir. Böylece, Tengri kılar,⁹ eder,¹⁰ türetir,¹¹ yani, yaratır, var eder. Yasa kor.¹² Kut¹³ ve güç¹⁴ ve “yarlık”¹⁵ verir, yarlıgar. Hesap sorar, denetler.¹⁶ Cezalandırır, yok eder.¹⁷ Gök Tanrı, yaratıklara varlıklarını, yasalarını, kutlarını, güçlerini, yarlıklarını veriyor, onları denetliyor, aksine hareket edenleri cezalandırıp yok ediyorsa, bunun anlamı, Gök Türklerde,

⁹ “Üze kök Tengri asra yağız yir kılındıkta”.

¹⁰ “Üze Türk Tengrisi Türk, iduk yiri subı ança itmiş”.

¹¹ “Kişi oğlu köp öligli törümüş.” “Törümüş neñg erse yokalgu turur”.

¹² “Öd Tengri yasar.” “İtigli Bayatım, iti birdi öz. İti birdi yaşaştırdı tüz”.

¹³ “Özim kutum bar için.” “Kutum ülügüm bar için”.

¹⁴ “Tengri küç birdük için.”

¹⁵ “Tengri yarlıgadıkun için.”

¹⁶ “Tengri ança temiş erinç: Kan birtim: Kannın kodup içiktin.”

¹⁷ “İçiktük için Tengri ölütmüş.” “Türk budun ölti... yok boldı.”

Gök Tengri'nin, adetâ, teşriî, icrâi ve kazaî güçlerin ilkesi olması demektir. Gök Tengri, teşriî gücünü, bütün evreni ve toplumu yasaya göre yaratarak, yaratıklarını yasaya göre düzenleyerek, hükümdara ise "yarlık" vererek, onu yarlıgatarak ortaya kor. İcrâi gücünü, hükümdara kut ve güç vererek gerçekleştirir. Kazaî gücünü ise, idare edenlerle idare edilenleri denetleyerek, varlık yasasına karşı gelenleri cezalandırıp yok ederek gösterir.¹⁸

Yukarıda işaret edildiği gibi, hükümdar, adâleti gerçekleştirir. Adâlet, hükümdarın halka bir lûtfu bir bağışı değildir, görevidir. Hükümdar, halka "toy" verir. "Ok" birliğini sağlar. Tanrı, hükümdara Kut, yani, "Köni törü"yü, yani, adâleti irade etme gücünü verir. Bu güç, "erkli(g)"dir. "Erkli(g)" ile, hükümdar, buyruklarını yetkili, "el(ig) uz" kılar. Tanrıyı taklid eden hükümdar, buyruklarını yetkili, "el(ig) uz" kılar. Tanrıyı taklid eden hükümdar, halkın "baba"sıdır. Şamanlar, çoşku ve esirme hallerinde Tanrıya yaklaşmaya çalışırlar. Şamanların Tanrıya ulaşma hallerinde çeşitli kademeler vardır; ama, "hulûl" yoktur.

"Nizâm-ı âlem" fikri, Selçuklularda da devam etmiş, kavram, Nizâmu'l-Mulk'un *Siyâset Nâme*'sinde temele alınmıştır. Vezirîn "Nizâmu'l-Mulk" sanını taşıması, "Nizâm-ı âlem" kavramı açısından anlamlıdır. *Siyâset Nâme*'nin ana fikri, objektif adâlettir. Çünkü, orada, "Küfr ile dünya durur, ama, zulm ile durmaz" savı, yâni, kâfir olabilirsin, ama, adâletsiz olamazsın tezi kabul edilmektedir. Ancak, İranlılarda, adâlet, ârî görüş temelinde, Brahman'ın "Ben Tanrıyım" (Ene'l-Hakk) savından kaynaklanan ve Ahura Mazda-Angra Manyu düalizmine inançla pekişen bir yönelişle, hükümdarın halkına bir lûtfudur. Çünkü, kötülük ilkesi, olan Angra Manyu objektiftir, gerçekten vardır. Oysa, Türklerde, ârizîdir; ve, Türklerde tek Gök Tengri'ye inanç yüzünden, adâlet, hükümdarın halka karşı bir lûtfu değildir, bir temel görevidir. Eğer, hükümdar, İnal gibi, kutu "taplamaz" ise, kutun gereği olarak, halkına karşı görevini yapmazsa, halkı onu terkeder.¹⁹ Modern Çağ'da, Avrupa'da, Monarkomahların ana savları da bu idi. Bu cihet, *Kutatgu Bilig*'de de, dile getirilmiştir.²⁰ Nitekim, halk da yasaya uymazsa, Tanrı da halkı terkeder, onu öldürür, yok eder. Hatayı,

¹⁸ "İnanç kutu taplamadı."

¹⁹ "İllik budun ertim, ilim amatu kanı? Kimke ilig kazganır men?" "Kaganlık budun ertim, kaganım kanı? Ne kaganka işig küçig ebirir men?"

²⁰ "Negüke yonır men bu yirde kurug. İligke barayın kılayın tapug." (KB, 467). (Burada niçin boşuna vakit geçiriyorum? Hükümdarın yanına gideyim, hizmetine gireyim).

kuttan yararlanamayan insan yapar. Evren yasası iyidir, tektir. Evren yasasının, hattâ, Tanrının, bir “maya”, bir “hayal” ve yok sayıldığı hallerde, meselâ, Tantrik Buddhizm’de, Türkler, bu kavramların yerine, “Köngül” (Gönül) kavramını geçirmeyi başaramışlardır. Gönül terimi, felsefi içeriğinde, kendisinden, bütün varlığın, evrenin, toplumun ve insanın fişkırmış olduğu bir kök oluşturur. Özellikle, insan denen varlık, gönül ile tarif edilmiştir. Şöyleki: İnsanı insan yapan öz, onun “can”ıdır, “ruh”udur. “Ruh” veya “can”, yalnız hayat ilkesi değildir. Yüce değerlerin de ilkesidir, yüce değerlerin de yeridir. İnsanın bu özü “can”dır. “Can”ın özü gönüldür. Gönülün özü ise sevgidir. Gönülün varlığın kökü olduğu görüşünün, Türklerde, Buddhizmi, “Mahayâna” şeklinde, “Ulu Kölüngü” biçiminde, yani toplumsal kurtuluş olarak algılamalarında katkısı olmuştur.

Gönül kavramı, gerektiğinde, her bakımdan, yasanın yerine geçen temel kavram sayılmıştır. Nitekim, *Kutatgu Bilig*’de, ârî görüş temelinden uzak olarak, kutun herkese eşit olarak dağıtılmış bulunduğu zihniyetine rastlamaktayız:

“Togar kün arıg ya arıgsız timez

“Kamıgka yarukluk birür hiç eksümez”(KB, 831).²¹

Bu zihniyet, gönül kavramına dayanması ve insana saygısı bakımından, hem demokratik zihniyete, hem de üniversal bir *hümanizma*’ya temel oluşturacak güçte ve genişliktedir.

“Nizâm-ı âlem” görüşü, Osmanlılarda da varlığını muhafaza etmiştir. Beyatlı, *Selîm Nâme*’sinde, bu ciheti, Yavuz’a atfen, dile getirmiştir:

“Nizâm-ı âlem için gelmişti cihâna”

...

“Hakk’tan nizâm-ı âlemi temine er gelür

“Rûh ul-Kudüsle, Arş-ı Hudâ’dan haber gelür

“Rûy-i zemini tâbi-i fermân kılmağa

“Sultan Selîm Han gibi

“Bir şîr-i ner gelür.”

En büyük Osmanlı hükümdarı, “Kanûnî” sanını taşımaktadır. Koç Bey der ki: “Memâlik-i Osmanîye’den bir memlekette, zerre kadar, bir

²¹ Güneş, bu temizdir, bu pistir diye bir ayırım yapmadan, hiç eksilmeden herkesi aydınlatır.

ferde zulüm olsa, rûy-i cezâ'da mülûkten suâl olunur, vükelâdan sorulmaz. Ve, anlara sipariş ettim demek, Rabb ul-Âlemîn'de cevab olmaz. ... *Küfr ile dünya durur, amma, zulüm ile durmaz.* Adâlet tûl-i ömre sebeptir, ve, intizâm-ı ahvâl-i fukarâ pâdişâhlara mûcib-i Cennet'dir. Bu dediklerim, benim değil, ulemâ ve meşayih kavlidir.”²² *Kutatgu Bilig*'deki şu beyit, onun Karahanlı düşüncesinde nasıl da bir temel oluşturduğunu göstermektedir.

“İlinte biregü kice kalsa aç

“Anı, sintin aytur Bayat, közni aç” (*KB*, 5165).²³

Aziz Efendi'nin hükümdara duasındaki “Sudde-i saâdeti ilâ ebedi'd-devrân”, “Âsitane-i devleti, ilâ inkırâzi'z-zamân”, “(Tanrı), ömr-i devletlerin yevmen fe yevmen ziyâde edip”, “muradât-ı humâyunları fevka'l-irâdet hazır edip” “sebeb-i istirahat-i âlem, bâis-i huzûru refâhiyet-i Benî Âdem” ibareleri bunu göstermektedir.²⁴ Nitekim Kâtip Çelebi, *“İlhâm ul-Mukaddes fi Feyzi'l-Akdes”* adlı eserinde, Tanrı-Evren-Toplum-İnsan arasındaki paralellige görmüş Makrokosmos'u Astronomi ile, Mikrokosmos'u, yani, insanı, Anatomi ile anlayacağımıza işaret etmiştir.²⁵ Nedim de yasadan söz açmıştır:

“Şer'a uymaz n'idelim, nâle vü zâr eyler ise,

“Gerçi, *kanûna* uyar, zemzeme-i mûsîkar”

Nâbi ise sözünü

“Şer'süz olmağ ile zabt-ı umûr

“İhtilâlât-ı umûr itdi zuhûr

“Masraf artub azalınca irâd

“Nazm-ı âlem bulur elbette fesâd”

diyerek bağlamıştır. Sonra, *şer'at* yerine “positif” veya “conventionel” yasayı getirmek için çabalayanlardan Şinâsi'nin yakınması şu beyitte duyulmuştur:

“Ne belâlar getirdi bâşıma fikr-i *nâmûs*

²² Aksüt yayını, 1939 Krş. Burada not 24.

²³ Senin memleketinde bir gece biri aç kalsa, dikkat et! Tanrı onu senden sorar.

²⁴ *The Sultani Code of Laws, Kanunnâme-ı Sultani li Aziz Efendi*, Yay. Roads Murphey, Harvard 1985. Murphey. Koçi Bey ile Aziz Efendi ilgisini de göstermiştir. Bkz. *Bellelen*, 1979, cilt 43, sayı 171, s. 347-371.

²⁵ Nûr-u Osmâniyye. 4075, s. 366-450.

“Kırılır gâhice şem'in alevinden fânûs”

Tâcü't-Tevarih” sahibi Saadettin Efendi, Anadolu'daki bazı isyanları aynı kavram çifti çerçevesinde, yani, Makrokosmos-Mikrokosmos uygunluğuna göre, açıklamaya çalışmıştır: “Bâyezid Hân, pîr olup, itidâl-i mizâcî, ihtilâl-i mülke müeddi olup, tedbîr-i umûrdan el çekmiştir.”²⁶

Bu açıklamalardan anlaşılmalıdır ki, Türklerde, adâlet, yani, “tüzük”, “tüzelik” ilkesi, yasama ilkesi, insanın dışında ve üzerinde aşkın bir ilkedir. Bu ilke, kendisini, evrenin, yok olacak yere varlığında, evrenin, kargaşa yerine düzenli yapısında, toplumun ve insanın, bu arada, hükümdarın, bu düzenli yapı ile göstermiş olduğu paralellikte, uygunlukta ve uyumda ortaya kor. Yazı dili, dil düşünceyi, düşünce objeyi yansıttığına göre, Yazı-Dil-Düşünce-Obje sırası tabii bir sıra olduğuna göre, bu ilke bir *lektion*, bir sözel yapı, hattâ bir “convention”, ne de “maya”nın parçası olan bir “dharma”, bir hayâl değildir; bu ilke gerçekten vardır.

Yazılı tarihte, düzenli evren örneğine göre, yani, âdil, dengeli, iyi, *teng-tüz* surette teşkilâtlandırılmış bir devlet kuran en eski topluluk, yine, bir Asya kavmi olan, ama, Mezopotamya'da yerleşmiş bulunan Sumerlilerdir. Sumerlilere göre, Gök Tanrı'sı An, Yer Tanrıça'sı Ki ile birlikte, varlıklara “nizâm” (*Nam*) verir, “nizâm-ı âlem”i kurar. Hellen kültüründeki “*Kosmos*” ve “*Nomos*” kavramlarının kaynağı, herhalde, burada olmalıdır. Bu nizâmın erişemediği hiçbir varlık yoktur. Tanrılar bile, Öte Dünya “*Kur*” bile, yasalara tâbidir. “Nizâm”, hiçbir zaman “zulm” ile bağdaşmaz. Hükümdar, işte bu “*Nizâm-ı âlem*”i korumak için, Gök Tanrı'sı An tarafından *Nanna* aracılığıyla görevlendirilmiştir. Öyle ki, kral Urukaginna, adâleti Tanrı Nin-Girsu'dan almıştır. Hükümdar, “Karabaşlar”ını yasalara, adâlete, “*Nig. Si. Sa*”ya göre ve “Asker doğmuşlar” ile “İhtiyarlar Meclisi”ne danışarak, görüp gözeten bir “Doğru Çoban” dır(*Si. Pa. si*). Nitekim, Gök'ün emirlerini yerine getiren hükümdar Ziu Sudra, Tanrılar tarafından “ebedî soluk” ile ebedileştirilmiş, tanrılaştırılmış, Tanrılarının kendi yanlarında, Dilmun'da alıkonulmuştur.

“*Nizâm-ı âlem*” telâkkisi Sumerlilerden kaynaklanıp Akkadlılar, Asurlular, Ugaritler (El, Anat, Sanel, Keret) yolu ile Anadolu'ya, Hititlere, Kanaanlılara (*Ahd-i Atik*), Hellenlere ulaşmıştır.²⁷ Sumerli yasaları, Urukaginna,

²⁶ *Tâcü't-Tevarih*, İstanbul 1280, II, 181 Krş. Sumer, *Oğuzlar*, 169.

²⁷ Wooley, yasalı devlet olmakta, Hititlere öncelik tanır: *The History of Mankind*, I, 500-501, 1965, Middlesex Unesco; Kienitz de “Osmanlılardan Önce Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi,” *Belleten*, cilt 50, sayı 169, 1986,

Ur Nammu (M. Ö. 2130), Anaittisu, Enlil'in oğlu Lipid İstar.²⁸ kanunları olarak tarihçe bilinen en eski kanunlardır. Akkad kanunları ise, Eşnunna ve Hammurabi (M.Ö.1728-1686) adına daha sonra gelir. (Hammurabi, "Tanrı Şamas emriyle, adâletim, memlekette parlasın", der). Sumerlilerin "Si.Pa.Si"si, Akkadlılarda "Şarru Meşarum"a, "Şarru Kenu"ya (Köni?) (Sargon), Hellenlerde "Basileus Themistopoli"ya, İslâm'da, "al-malik al-âdil"²⁹e, "malik al-sunna"ye, "al-İlâh al-Başarî"ye, "al-İnsân al-İlâhî"ye örnek olmuştur.³⁰

Türklerde adâleti, lûtfen değil, görevi gereği uygulamak, hükümdarın baş erdemidir. Bu görevinin bilincinde olmak, hükümdarı bilge kılar. Hükümdar bilgeliğinin gereklerini yerine getirir, uygular. Bu yüzden, o, bir alptir. Bilgelik ve alplik hükümdarı belirleyen en yüce iki değerdir. Ama, bilgelik ve alplik, yani, erdemli olmak, yalnız hükümdarın, yöneticilerin veya herhangi bir kişinin değil, bütün toplumun da yüce değeridir. Öyleki, "erdemli olan toplum, güçlü olur."³¹ Bu yüzden, hükümdarlar, "Ulu Bilge", "Bögü Bilge" ünvanlarını da taşırlar: "Bögü" ile "bilge" birbirlerine çok yakın bir anlama gelirler. "Bögü", hikmet sahibi, "hakîm" olan demektir. Bilge ise filozof demektir. Hükümdarlar, bu değerlere ve alplik değerine göre yetiştirilirler, böyle eğitilirler. Bu, gelenektir. "Bilge"yi yalnız ünvan olarak değil, ad olarak da kullanan hükümdarlar ve halktan kişiler vardır. Hükümdar ve buyruklar için en önemli değer, bilge ve alp olmak değeridir. Öyleki, "Erdemliler" veya "Kurşaklılar" denen kesim, toplumda, yüce değerler uğruna ileri atılırlar; böylece, "Atalar Rûhu"na varırlar. "Atalar Rûhu" ölmez, "Atalar Rûhu" kutsaldır. Alpler, "el" için can veriler, ama, ölmezler ("Ölen hayvan durur. Canlar ölmez onlar "er atı" kazanarak kutlanırlar, kut bulurlar, "bengi taşka urularak" bedileşirler: "İl ögüncüne, yağıka kımatın teğip, adınırlar" (Tariat).³² Alplikte "se-

279-289, adlı yazısından aynı yaklaşım içerisinde bulunmaktadır. Oysa, Hititler Sumerlilerden yaklaşık 1500-2000 yıl daha sonra tarih sahnesine çıkmıştır. "Keilschriftrecht" (çivi yazılı hukuk) terimi Koschaker ve Landsberger'in ortak çalışmaları sonucu belirilmiş bir terimdir: *ZDMG*, 89, 1938, 32. Krş.; M. Tosun, "Sumer, Babil, Asurlularda Hukuk, Kanun, Adâlet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler," *Belleten*, cilt 38, sayı 148, 1973, s. 569.

²⁸ Hammurabi'den 150 yıl kadar önce yaşamış olup Hammurabi kanunlarının prototipini verir. Adı Enlil tarafından çağrılmıştır.

²⁹ M.S. 1405'te, Memlûklü Sultanı Ferec tarafından Halep valisi tayin olan Çekin, kendisini sultan ilan edip, bu ünvanı almıştır. Sumer, *Oğuzlar*, s. 22.

³⁰ Mübahat Türker-Küyel, "İbn Sinâ'nın al-'Akl al-Fa'âl'ine Bir Adım Olarak Fârâbi'de Siyâset," *İbn Sinâ Armağanı*, Ankara 1984, s. 679, TTK.

³¹ "Erdem bolsar bodun erk bodun."

hâ”, başkasının benini kendi beninden üstün tutmak değeri, baş değerdir. İşte onun için Atatürk “Bütün insanların mevcudiyetini kendi varlığında gören kimse, bedbahttır” demektedir. Çünkü, kendisinde sehâ değeri parlamaktadır.

Hayatta iken alplik ve bilgelik yüce değerlerine gönülden inanarak ve bu inancın gereğini yaparak yaşayanların ruhları “Atalar Rûhu”na kavuşur, “Atalar Rûhu” ile birlikte yaşar. Orada sonsuzlaşır. Olumlu değerlerin varlığına inanmayıp, kendi kişisel çıkarlarına uygun, ama, toplumun beklentilerine aykırı harekette bulunanlara “ayyg” denir. “Ayıglık” olumsuz bir değerdir. “Ayıglab yormak” (utanç verici işler yapmayı kınamak) buradan gelir. “Ayıg”lar “Atalar Rûhu”na kavuşamazlar. “Atalar Rûhu”na kavuşmanın anlamı, yüce değerlere uygun olarak yaşamış, bu yoldan ad ve ün kazanmış kişinin sonsuza kadar yaşamasıdır.³³ Bu bakımdan, toplumun anılarında övgü ile yaşamak veya anılmak demek, gerçekte de yaşamak demektir. Yergi ile anılmak ise ölmek, yok olmak, yani, unutulmak demektir. Hattâ, “Atalar Rûhu” bir bütün olduğundan, aileden bir kişiyi öldürmek demek, kendi kendisini öldürmek demektir. Buddhacılığı yerip duran Kaşgârlı bile “Atalar Dini”ne saygılıydı.³⁴ Spencer, “Atalar Rûhu”na inancın bütün dinlerin müşterek kökünü oluşturduğu kanısındadır. Esasen, dinlerde, “Atalar Mağarası” ögesinin bulunması demek, “Atalar Rûhu”na inanç demektir. Türklerin inancına göre, insan, kurt, ağaç, kuğu gibi totemler dışında, bir mağarada, suların sürüklemiş olduğu artıkların Güneşin ışıklarıyla pişmesi suretiyle şekillenerek yaratılmıştır. Gerçi, “kişi oğlu” yer ile göğün arasında “ikin ara” yaratılmıştır; veya Tengri Kara Han, “kişi oğlu”nu kendi sûretinde yaratmıştır. Türklerin, “Atalar Rûhu” yolu ile, yokluktan kaçıp varlığa yönelmiş oldukları, yöneticilerin yönetilenler için var oldukları, adâletin bir görev olduğu bilincine ulaşmış buldukları görülüyor. Böylece Atatürk’ün kişisel saâdetini, niçin insanların ve gelecek nesillerin geleceği için, kendi milletinin “şerefi, varlığı ve saâdeti” için çalışmak olarak gördüğü, tarihte temelini bulmuş oluyor.

Türkler, ruh-beden ayrılığına inanmaktadırlar. Türklerde, ruh, doğumla, bir kuş şeklinde göklerden gelir, bedene girer. Ölümle, yine, bir kuş şeklinde Gökyüzüne döner; ölüm bir “gergek”tir, kaçınılmaz bir zorunluluktur.

³² Düşmana yavaşça sokulup, ülke için can verirler.

³³ İnsanda ebedi olan taraf “atı” ve “kü”südür, Babur Şah, *Vekâyi*.

³⁴ Canpolat, “Divan’da Şamanizm İzleri”, *Türk Folkloru A. Y. Belleten*, 1974, s. 19-34.

“Öd kaçır, kişi tuymas. Yalnguk oğlu mengü kalmas.”

“Kişi oğlu köp ölüglü töremiş.”

Türklerde ruhu ifade eden çok geniş bir anlamlar yelpazesi açılmıştır: Kut, tın, süne, sür, öz, yula, töz, oyun, üzüt, öz konuk, “*yek*”, “*birm*” gibi. Ruh, ölümden sonra yok olmaz. Türklerde, şaman, ölüme karşı savaşın bir simgesidir. Şaman, ebediyeti arar ebediyeti aramak işinde yardım eder. O yaşamının tabii bir emperatif olduğunu bilir. Bu özelliğiyle, o, “*tanatomania*”nın, intiharın, tam karşısındadır. O, adetâ, ölüme karşı savaş açmış bir erdir, bir alptir. Bu yüzden, “Şaman hayattan, Lama ise ölümden bahseder” diyen kişi isabet etmiş sayılır.³⁵ Şamanizme gelince: O, ebediyete inanç temeli üzerinde, bir esirme, bir çoşu tekniğidir. Şaman ateşten geçirerek arındırır, geleceği söyler, bazan hükümdar olur, çok kez tahta çıkarır, merasimleri idare eder, hükümdarları, keçe üzerinde yükselterek, tasdik etmesi için göğe doğru kaldırır, arzeder, hastaları iyileştirir, hayata döndürür. O, sonradan, Selçuklularda “Mevlâna Zâde”³⁶, Osmanlılarda ise, birtakım değişimlerin etkisiyle, “Ata”, “Dede”, “Baba” olacak olan tiptir. Türklerin gerçek duygusuna sahip oldukları, hayata sınıksız bağlı buldukları, Gökteki hayatın, yani, ölümden sonraki yaşamın bile, tıpkı buradaki gibi olduğuna inandıkları bilinmektedir. Onlar bu dünyaya “kutlu üy” nazarıyla bakarlar; yani onlar için bu hayat ve bu dünya kuttur, sevinç kaynağıdır. Onlar yüce değerlere uygun olarak yaşamayı temele alarak, “Atalar Rûhu”na kavuşmakla, “Bura” ile “Ora”yı, adetâ, birleştirmişler, hayatı ebedileştirmenin gizini bulmuşlardır. Nitekim, Türk ellerinin bir çocuğu olan Fârâbî, için de “En yüksek iyi” saâdettir. İnsan için saâdet, Gerçek’in, Doğru’nun, İyi’nin ve Güzel’in yeri olan ezelî ve ebedî varlık “Hep Etkin Akıl”a (*al-‘Akl al-Fa‘âl*), bilim ve felsebe ile uğraşarak, yüce değerlere uygun davranarak, ulaşmaktır, orada ebedileşmektir, Kut’u bulmaktır, Kut bulmaktır. İslâm âleminde, ölüm korkusunun yaratmış olduğu buñğdan, içinde gam ve kederin duyulduğu ruh halinden kurtulmaya ilişkin bütün literatür, “*Def‘ul-Hemm‘inde‘l-Hawf min el-Mevl*” literatürü, işte hep buralara dayanır.

Atatürk, hayat anlayışını serimleyen söz konusu olan o yazısında, “Milletler gam ve keder bilmemelidirler. Şeflerin vazifesi hayatı neş’e ve sevkle karşılamak hususunda, milletlere yol göstermektir”demektedir. Ona

³⁵ J.P.Roux, *La Mort Chez les Peuples Altaïques*, 1963, Maisonneuve, CNRS, Paris.

³⁶ Sumer, *Oğuzlar*, s. 38-44.

göre, hayatın amacı olan mutluluk, bu dünyada yaşarken, gam ve kederden kaçmak, hayatı şevk ve neşeye karşılamak anlamına gelmektedir. Acaba, burada söz konusu edilen gam kederden uzak durmak, şevk ve neşeye yönelmek ne demektir? Ahlâk filozoflarının terimleriyle, bu bir “*kakia*” mıdır? Zevk ü safâ mıdır? Yoksa “*lux*” zevklere yönelmek midir? Bir “*Dolce vita*” tavsiyesi midir? Yani, ferdin, yalnız kendisini düşünerek, lezzetli şeyler yiyip içmesi, güzel giyinmesi, hoş şeylerin peşinde koşması mıdır? Gününü gün etmesi midir?

Malûdur ki, Demokritos başta, tarihte, filozoflar tek bir insanın hayatının amacının mutluluk (*eudaimonia*, iyi bir *daimon*'a sahip olma, saâdet) olduğunu kabul ettikten sonra, mutluluğun ne olduğu hususunda birbirlerinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir: *Zevk* mutluluktur, *haz* mutluluktur, *erdem* mutluluktur. ... gibi. Demokritos, tek fert için “çok sevinç, az acı” savına itibar etmiştir. Ona göre, *zevk* mutluluktur. Fakat, hayatta, kendisini sırf bedensel zevklere ve tatlara kaptırıp giden, “zevk ü safâ”ya dalan, *eudaimonia*'yı unutup, *kakia*'ya yönelenlerin ruhları, mutsuzlukla sarsılır; umutsuzlukla çalkalanıp savrulur. Çünkü, mutluluk, aslında, bir uyumdur; ölüm korkusu, boş inanç, bedensel tutkular gibi, sevince engel olan öğeleri, akıllıca, bertaraf etmektedir. Esas olan şey mutluluğu şeref ve onur gibi yerlerde değil, ruh dinginliğinde aramaktır; gerekirse, toplumdandan, aileden ve çocuktan el çekmektedir.

Fakir Kynikler için mutluluk, “neşeli bir ruh dinginliğidi.” Biricik iyi, erdemdir. Zenginlik, şan, şeref boş kuruntudur. Çünkü, bunlar insanı köleleştirirler. Tek fert için en büyük erdem, “hazzın en büyük kötülük” olduğu hakkındaki bilgidir. Bu açıdan, bilge kişi, hukuk yasaları bakımından, “köle” statüsünde olsa bile, aslında özgürdür. Belli bir toplumda var olan şan, şeref, zenginlik v.s. gibi bazı kültür değerleri gülünçtür. Bunları daraltmak, kendini bunların egemenliğinden kurtarıp özgürleştirmek, doğal yaşamak gerektir. Doğal olan hiçbir davranış utanç vermez. Hayatta yaşarken, daha ziyade, toplumu değil, doğayı, özellikle hayvanları taklid etmek gerektir. Yurt yoktur, dünya vardır. İdeal devlet, devletsizliktir, toplumsuzluktur.

Zengin ve müreffeh Kyreneliler için ise, toplum, tarih, din ve devlet gibi hiçbir değere bağlanmadan, içinde bulunulan anın hazzını yoğun biçimde yaşamalıdır.

“Gamm mı çeker devlet ü dünya için rind-i Felâton-hikem-i rüzgâr” (Kâni).

Çünkü, geçmiş geçmiştir, gelecek ise henüz ortada yoktur, geçmiş ve gelecek endişesini bir yana bırakıp, anı yaşamaladır, anda yaşamaladır. İnsan, hayatını, anın yoğun lezzet ve zevkleriyle ince bir dantelâ gibi örmelidir.

“Mâ madâ fâte ve'l-müstakbel fe eyne?”

“Kum, fağtenim il-lezzete beyne'l-ademeyn!”

(Geçmiş, geçmiştir, gelecek ise, hani nerede?)

(Haydi kalk, bu iki yokluk arasında, lezzeti yağmalayalım!)”

Bilgelik, andan yoğun tat alma sanatıdır. Neler böyle haz veriyorsa, hiç çekinmeden onlara doğru yönelmelidir.

“İç bâde güzel sev, var ise akl ü şuurun

“Dünya var imiş, yoksa yoğ imiş ne umurun?”

Kyreneli, bu yönden, “Her yerde *yabancı* statüsündedir.” Hatırlanacağı üzere, eski Yunan şehir-devletlerinde, bir fert, hukuk açısından, ya “vatan-daş”tır —vatandaş hürdür, seçme ve seçilme hakkı yolu ile şehir— devletinin yönetiminden pay alır—, ya “yabancıdır” —“yabancı” da hürdür, ama, ancak kendi şehir devletinde seçer ve seçilir; ve, kendi şehir-devletinin yönetimine katılamaz—, yahut da, “köle”dir —köle “hür” değildir, yani, onun seçme ve seçilme hakkı yoktur. O, bir âlet gibi, hayvanlar seviyesinde, çalışır, çalıştırılır— Kyrenelinin “Her yerde *yabancı*” statüsünde olması demek, her gittiği şehir-devletinde, *mihnele*, “emgek”le, emekle üretilmiş olumlu değerlerden, kendisi hiçbir katkıda bulunmaksızın, yasalardaki boşluklardan, imkânlardan yararlanması demektir. Kyreneli her yerde, kendi toplumu dahil, hiçbir toplumda, tatlı canını üzmeden, yararlanmaya bakar, yaşar, nemâlanır. Halkın deyimi ile:

“Nerede çalgı

“Orada kalgı!”

Stoalı için ise, erdem mutluluktur. İyiyi istemek bir görevdir, bir ödevdir. Sağlık-hastalık, zenginlik-fakirlik, şeref-şerefsizlik, hayat-ölüm, bunlar, kendileri için endişelenilecek şeyler değildirler (*adiosforon*). Haz, erdemi köleleştirir. Haz, özü gereği, erdeme zıttır. Hayatı, korkuları yenecek, sevgi içinde, *dünya vatandaşı* olarak, yaşamaladır.

Epikorus’a göre ise, haz, mutlak değerdir. Oysa, bilgi mutluluk vermez. Gramer, Matematik, Tarih değersiz şeylerdir.

Görülüyor ki, Demokritos Epikuros-Kyreneli çizgisinde bireysel haz öne çıkmakta, toplum geri itilmektedir. Kyniklerde ve Stoalılarda ise, haz geriye itilip erdem öne çıkmaktadır. Ama, onlarda da, mevcut topluma gerçek gözüyle bakılmamaktadır. Bu açıdan bu görüşlerin hepsi, mevcut toplumu iten birer ferdiyeci, birer bireyci görüş oluşturmaktadırlar.

Atatürk "Milletler gam ve keder bilmemelidir, hayatı şevk ve neşe içinde karşılamayı öğrenmelidir" derken, ferdi değil, toplumu düşündüğü için, ve Epikuroşçuların tersine, toplum hayatında, bilime, özellikle de, dile ve tarihe en seçkin yeri verdiği için, bu bireyci görüşlerin hiçbirinden etkilenmiş olamaz. Kendisinin ferdi saâdetini oluşturan ve en büyük hazı veren şey, "gelecek nesillerin şerefi, varlığı ve saâdeti için çalışmak" olduğuna göre, Atatürk, yine, ferdi "*hedone*"yi (=haz) öne çıkaran ve toplumu bir yana iten görüşlerden de etkilenmiş olamaz. Ârî görüşle bütünleşen bir "*electi*" ye(*electi*, Guzîdeler, Seçkinler) inanan, halkı horlayan, onlara onları küçümseyen anlamda bir "sürü" nazarıyla bakan Herakleitos'tan etkilenmiş olması da, "kimsesizlerin kimsesi" olan, cumhuriyetin kurucusu olan ve gönül kavramını atalarından tevarüs etmiş bulunan Atatürk için söz konusu olamaz. Atatürk, Antistenes gibi, "Yabancı" da değildir. Öyle ki, o, "Millî Mücadele'ni başlatmak üzere, bütün rütbelerinden vaz geçerek, çok saygı, sevgi ve güven duyduğu halkının arasına karışmıştır.

Hellen ve Hellenistik Devir filozofları içerisinde, Plâton için, insan, ancak devlet içerisinde anlaşılabilir olduğundan, bireyin değil, toplumun saâdeti esastır. Toplumlar, mutluluğa, ancak devlet içerisinde erişebilirler. Bireylere devlet şekil verir. Şan ve şerefin yüce değer olduğu *Timokrasi*, erek, savaş olduğu için, paranın yüce değer olduğu *Plütokrasi*, zenginle fakir arasında gerginlik yarattığı ve nefret tohumları ektiği için, eğitilmemiş halk yığınının değer olduğu *Demokrasi*, demagoglara önem, tutkuları kullanmaya ehemmiyet verdiği için, tek idarecinin değer olduğu *Tiranostluk* ise efendi ile köle hızla birbirinin yerini aldığı için, yanlış devlet şekilleridir. Doğru devlet şekilleri *Politeia* ılı(yasa) devlet şekilleridir. Plâton'a göre, "Bütün devlette, elden geldiği kadar, büyük mutluluk sağlanmalıdır" (*Devlet*, II, 420 b). Devlette düzen, fertte düzen demektir. Devletteki düzen ise, evrendeki düzenden ileri gelir. Plâton bu fikirlerine Sicilya seyahatleri sonucunda, as 11, Mezopotamya ve Asya kökenli kültürlerle temas ettikten sonra, yaşlılığında ulaşmıştı. Atatürk, Türk toplumunun bir ferdi olmakla, zaten, Evren-Toplum-İnsan arasında ki paralellik fikrini tabîi olarak, atalarından tevarüs etmiş bulunuyordu.

Aristoles için erek, İyî'dir, "iyi bir *daimon*'u olmak"tır, (*eudaimonia*) mutluluk ve imti'nandır. Ama, haz, köle ve hayvan için, şeref ise siyasetçi için söz konusudur. "Ruhun, erdeme uyan faaliyeti" demek olan mutluluk, ancak bilge içindir; ve, "*theoria*" ile sağlanır. "Mutluluk, tanrısal bir hediye olan akılın hayatıdır." Atatürk, alp ve bilge olma değerini, esasen, tâ atalarından getirmiş olduğu devlet fikri mirası içerisinde muhafaza etmiş bulunuyordu.

Batı, Modern Çağ'da, Hellenlerin ve Hellenistik Devir'in ferdiyetçi ahlâk ve mutluluk anlayışlarından, açıkça ve memnuniyetle etkilenmiş olmakla birlikte, onlardan uzaklaşıp, yüzünü topluma ve toplumun mutluluğuna çevirmiştir. Özellikle, Bentham (1748-1832), ahlâk teorilerinde, haz ve acı hesaplarını ince ince yapıp, "çok hazzı çok kişiye vermek" taraflısı idi. Öğrencisi J.S. Mill'e göre ise, toplumu acılardan bilimle kurtarmak esastır. Atatürk, yine, atalarından tevârüs etmiş olduğu yüce değerler içerisinde, bilim değerinin en önde geldiğinin de bilincindedir.

Tarihte, M.S. V. - XI. yüzyılların, hattâ XIII. yüzyıla kadar, "Türk Yüzyılı" olduğu, bu yüzyıllarda Türklerin Avrupayı etkilemiş bulunduğu ilgili literatürde kaydedilmiştir.³⁷

"Bilig bilin ya begim
 "Bilig saña eş bolur
 "Bilig bilgen ol erke
 "Bir kün devlet tuş bolur
 "Biliglig er belinğe
 "Taş kurşansa kaş bolur
 "Biligsizliñ yanınğa
 "Altun koysa taş bolur" (Geç Uygur Çağı).

M.S. 1067'lerde kaleme alınmış olan hikmet kitabımız *Kutatgu Bilig*'in bu bilinç içerisinde parladığı, bu bilinci parlattığı bilinmektedir. Bu ulu kitaba göre, "Bilig tamga bolur tamu kapusunga" (*KB*, 3223). Bilgi Cennet kapısını açar, tıpkı, Tanrıların Bilge Ziu Sudra'ya Dilmun Cennet Kapılarını açmış olmasındaki gibi.³⁸ Yine Ulu Hâcib'e göre Kut'un belirleyicisi de bilgidir:

"Kutun belgüsü bilig"

³⁷ S.Tezcan, *a.g.e.*, s. 275 v.d.

³⁸ Kramer, *From the Tablets of Sumer*, s. 180 v.d.

Araştırmacıların ilk sistemli İslâm filozofu saydıkları, Orta Çağların en büyük müzik ve siyaset teorisyeni Fârâbî ile, yine, araştırmacıların bilimsel zihniyeti ve bilim düzeyi itibâriyle Batıda, XIX. yüzyılın ikinci yarısına yerleştirmiş oldukları ve Gazneli'ye hizmet arzemiş bulunan büyük bilgin Beyrûnî'nin Türk ellerinin çocukları olmaları boşuna ve tesadüfî değildir. Ancak, Batı'daki, Galilei'yi izleyerek müesseseleşmiş olan sırf arı bilimsel araştırmaları ve ona bağlı bulunan ileri endüstri ve tekniğin, toplumları, bu arada, ülkeyi, üst düzeylere ve ilerilere doğru çekip götüren bir lokomotif olduğu hakkındaki bilincin, ülkede ilkin, Atatürk'le ve Atatürk'te parladığı tesbit edilmiştir.³⁹

Eudaimonist ahlâk anlayışlar karşısında, yer alan “ödev ahlâkı” sahibi Kant'a göre, mutluluk, kendi kendisinden hoşnut olmaya (Selbtzufriedenheit) dayanır. Genel mutluluk, ancak, *üniverselle*leşirse, en yüksek erek olabilir. Kant'a göre, aslına bakılacak olursa, en yüksek değer mutluluk bile değildir, ahlâktır, ödevdir, insanın kendi kendisine buyurma özgürlüğüdür. Din, ahlâkı değil, ahlâk dini temellendirir. Öyleki, insan ahlâklı olduğu için Tanrı var olmalıdır, ruh ölmemelidir.

Câhız'ın “*Fazâ'il ul-Etrâk*”inde (Türklerin Erdemleri) geçen ve, sanırım, yazılı Türk-İslâm tarihinde, ilk Felsefe-Din tartışmasını teşkil eden parçada, biz, Türk hükümdarı Su-lu(?) ile Arap kumandanı Horasan valisi Cüneyd arasında geçen konuşmadan anlıyoruz ki, Türkler, toplumsal münasebetlerini akıl ile, oysa Araplar din ile düzenlemektedirler.⁴⁰

Atatürk gelecek nesilleri, hayatlarını yaşarken, istilâ, ölüm, ihtiyarlık, hastalık, yoksulluk, horlanma. ... v.s. gibi olumsuzluklardan ileri gelen gam ve kederden korumak, onlara sevinç ve neşe vermek, kendi hayatını ise onlarca anılmayı bile aklına getirmeden, onların “şerefi, varlığı ve saâdeti”ne adanmış istemektedir; ve bundan haz duymaktadır. Ancak, bu haz, maddî bir haz değildir. Memnuniyet, kendi kendisinden hoşnutluk ve denge duygusudur; elem, keder, acı değil, haz ve tat duygusudur. Bu duygu, tıpkı Beyrûnî'nin tasvir etmiş olduğu bilimden tat alma duygusuna benzemektedir.

Beyrûnî, Galenos'un “*al-Tabîb al-Fâzıl Yacibu an Yakuna Faylasûfan*” (Erdemli Bir Hekim Bilge Olmalıdır) adlı eserini anmış, ünlü hekimin,

³⁹ A. Sayılı, “Atatürk ve Milli Kültürümüzün Temel Unsurlarından Bilim ve Entelektüel Kültür ve Teknoloji,” *Erdem*, cilt 3, sayı 9, 1987, s. 609-671; A. Sayılı, “Batılılaşma Hareketimizde Bilimin Yeri ve Atatürk,” *Erdem*, cilt 1, sayı 2, 1985, s. 309-407, 386.

⁴⁰ Câhız, *Fazâ'il*, s. 89. Krş. burada not 7.

hem zengin hem de bilgin olmanın yanyana bulunamayacağı; inancını paylaşmıştır. Beyrûnî Galenos'un bilim sürecinin kesiksiz bir süreç olduğu hakkındaki kanaatine de katılmıştır.⁴¹ Bilgi denen bu çok soyut varlığa, eksiksiz ve tek parçalı yaklaşım bile çok çaba ister, nâmus ister. Bunlar Beyrûnî'nin çağdaşlarında görmemiş olduğu şeylerdir. Bilgi'nin nâmusla ve çıkar gözetmezlikle yedilmesi, sonunda, tat ile ödüllendirilir. Bu tat "Bilgi tadı"dır. *Tad'ı Zekerîyya Râzî, yara'* ise İbn Sînâ vurgulamıştır. Bilgi bir tat alma süreci olup, süreç bitti mi o da sona erer. Ama, insanlar bu sürece hiç ara vermeden katılmakla, bu süreç ebedîdir. Bu açıdan insan ömrü kısa olduğu halde, tat alma, bilgi tadı alma ebedîdir. İnsan bütün ruhu ile bu bilgi tadına yönelir. İşte mutluluk budur. Mutluluk, büyük ve mutlak bilgi kitlesinden kendine düşen payı alma ve bilgi tadını alırken bu tada kendisinden öncekilerin kattıklarını, kendisinden sonrakilerin de katacaklarını düşünmektedir.⁴²

Atatürk'ün kendi ferdi saâdetini, hayatını gelecek nesillerin "şerefi, varlığı ve saâdeti" ne adamakta bulmak istemesi, evrenin, toplumun, insanın birer *maya* değil, tamamen birer gerçek olduğunu kabul etmektir. Bu çizgi, Evren-Toplum-İnsan arasında bir paralellik bulunduğunu kabul ederek, devlet adamlarının halkına hizmet etmelerini en yüce değer sayan, gönüle de en yüce bir varlık değeri tanıyan atalarının çizgisidir. Yöneticiler, toplumlarının refahı ve mutluluğu için vardılar. Onlar, toplumlarına "ülüş", sevinç, gönenc verirler, insanları öngürürler, kutu onlarla paylaşırlar.

Şimdi tahliline girişmemiz gereken cihet, Atatürk'ün "gelecek nesillerin şerefi ve saâdeti"nden ne kastettiğini, niçin, bir yandan gelecek nesillerden bir övgü, bir anış, bir alkış, bir andaç bile beklemeden, kendisini onların "şerefi, varlığı ve saâdeti"ne adamak istediği halde, öte yandan da, "Beni unutmayın" isteminde bulunduğunu anlamaya çalışmaktır.

Atatürk'ün kendi kişisel mutluluğunun halkının ve gelecek nesillerin "şerefi varlığı ve saâdeti" uğrunda çalışmak olduğu, yalnız kendi ifadesinden değil, okul sıralarından ölümüne kadar olan bütün davranışlarından anlaşılmıştır. O halkına hizmeti, yüce bir değer olarak yaşamıştır. Bu bakımdan onun, İslâm Âleminde, halkının hür iradesini öne çıkaran Cum-

⁴¹ F. Rosenthal, "On Some Epistemological and Methodological Presuppositions of al-Birûnî," *Beyrûnî'ye Armağan* 1974, s. 145-147, TTK.

⁴² Fr. Rosenthal, On Some... in çevirisi: M. Türker-Küyel, "Beyrûnî'nin Bilgi Kuramı ve Yöntemiyle İlgili Bazı Önavsayımları Üzerine," s. 162-163 v.d.

huriyet rejimini ülkede kurması dolayısıyla, dış ülkelerde övgüyle anıldığı, hattâ sadece Türklerin değil, birçok mazlûm milletlerin de önderi sayıldığı mâlûmdur. Burada, biz, yalnızca, Fârâbî'nin evrensellik kazanmış olan siyasal görüşlerinin, özellikle, “*al-Malîk al-Âdil*” veya “*Malîk-i Sunna*”nin, yani yasaları tanıyan idarecinin vasıflarının tek bir kişide bulunmadığı halde, birçok kişinin bir araya gelerek, siyasal bir hey'et oluşturabileceği hakkındaki fikrinin, vezir ve filozof olan İbn Hazm üzerinden tâ İspanyadaki Endülüs Emevîlerine ulaşmış olması münasebetiyle, Cumhuriyeti kuran Atatürk'ün tarih içerisindeki seçkin yerine işaret eden Cruz Hernandez'in SİEPM nin, 1972'de, İspanyadaki milletler arası Kongresini açış nutkundan bir parça vermekle yetineceğiz:

“Finalmente, me referire muy brevemente, a otro aspecto de su pensamiento en que aparace el *encuentro de culturas: Su teoria del estado*. İbn Hazm, conoce ampliamente la traducción politica musulmana; tam bién tiene information de la teoria politica platonica, pero la sinteis aun no se ha operado en su pensamiento en este punto y se decide claramente por la traducción islamica. Pero İbn Hazm fue también politico activo, siempre a favor de los Omeyas, llegando a ser primer ministro en el honrado intento da ‘Abd al-Rahman V al-Muztazhir, que soloduro unos meses. Y tuvo que presenciar algo inimaginabile: el primer intento que tuvo lugar en al İslam para sustutuir la forma monarquica por la republicana. Cierramente, los ciudadanos cordubenses, consados de la rapida sucesion de monarcas en 23 anos (Muhammad II, Sulayman, Hişam II de nuevo, ‘Abd al-Rahman IV al-Murtadâ, ‘Abd al-Rahman Va'l-Muztazhir etc.) acordaron abolir legalmente el califato sustitugen dolo por una republica aristotelici, proclamado en Cordoba, el ano 423 de la *Hiyra*, 1031 de J.C. habria que esparar casi 900 anos, para encontrar la segunda republica islamica, la proclamado por Mustafa Kemal Attatürk (*Sic*) el ano 1923.”⁴³

Atatürk'e göre, Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür. “Kültür okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden manâ çıkarmak intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir.” “Medeniyeti kültürden ayırmak güçtür ve anlamsızdır.” “Memleketler muhtelifdir. Fakat medeniyet birdir; ve, bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirâk etmesi lâzımdır.” “Kültür, tabiatın yüksek feyizleriyle mesûd olmaktır: saflık, yükseklik, insanlık. ... gibi. Bunların hepsi insanlık vasıflarındandır.

⁴³ Actas del V. Congreso Internacional de Filosofia mediaval, Miguel Cruz Hernandez, *el Pensamiento de Ibn Hazm y el Encuentro de Culturas en la Espana Musulmana del Siglo XI*, Editora Nacional, Torrealindo, 10, Madrid 16. s. 33, 1977.

Kültür, *tabiatın* insanlara verdiği bu yüksek vasıfları kendi çocuklarına, hafidlerine ve âtisine vermesi demektir. ... Kültürlü insan ise, hem kendisi kültür sahibi olan, hem de bu hassayı muhitlerine ve bütün Türk milletine yaymakta olduklarına kani olan kişilerdir.” “Kültür, aynı zamanda, insanların hayatına, faaliyetlerine hâkim olan kuvvet, ibda ve icad kabiliyetidir.” “Kültür, bir insan cemiyetinin devlet hayatında, fikir hayatında, yani, ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, iktisâdî hayatta, yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz, ve havaya ait, ulaştırma işlerinde yapabildiği şeylerin sonucudur.” “Milletimizin inkişâf-ı dehâsı ve bu sâyede lâıyk olduğu mertebe-i medeniyete irtikası, bittabi, âli meslekler erbâbını yetiştirmekle ve millî harsımızı i'lâ etmekle kabildir.” Atatürk “şimdiye kadar takip olunan tahsil ve terbiye usüllerinin, milletimizin tarihî tedenniyatında en mühim bir âmil olduğu kanaatinde”dir. “Onun için millî terbiye programından bahsederken, eski devrin hurafâtından ve evsâf-ı fitriyemizle hiç de münasebeti olmayan yabancı fikirlerden, Şark’tan ve Garb’tan gelebilen bilcümle tesirlerden tamamen uzak, seciye-i milliyemizle mütenâsip bir kültür” kastetmektedir. “Çünkü, dehâ-i millîmizin inkişâf-ı tâmmı ancak böyle bir kültür ile temin olunabilir. Lâalettayın bir ecnebî kültürü, şimdiye kadar takip olunan yabancı kültürlerin muharrip neticelerini tekrar ettirebilir. Kültür, harâset-i fikriyye, zeminle mütenâsiptir. O zemin, milletin seciyyesidir.” “Medeniyete girmek isteyip de Garb’a teveccüh etmiş millet hangisidir? Bu istikamette yürümek azminde olan ve hareketinin ayağında bağlı zincirlerle işğâl edildiğini gören insan ne yapar? ... Osmanlı İmparatorluğunun sukûtu kendisini Garb’a bağlayan rabitaları kestiği gün başlamıştır. Bu bir hatâ idi.” Atatürk “Bunu tekrarlamıyacağız”demektedir. “Biz Batı medeniyetini bir taklitçilik yapalım diye almıyoruz. Orada iyi olarak gördüklerimizi, kendi bünyemize uygun bulduğumuz için, dünya medeniyet seviyesi içinde benimsiyoruz.” “Biz, milliyetperver ve dinimize hürmetkârız.” “Milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitrî zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini, millî birlik duygusunu, mütemediyen ve her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişâf ettirmek millî ülkümüzdür. Türk milletine çok yaraşan bu ülkü, onu bütün beşeriyete hakikî huzurun temini yolunda, kendine düşen medenî vazifeyi yapmakta muvaffak kılacaktır. Fakat, yaptıklarımızı, asla, kâfi göremeyiz. Çünkü, daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz. Yurdumuzu, dünyanın en mâmur ve medenî memleketi seviyesine çıkaracağız. Milletimizi en geniş refah vasıta ve kaynaklarına sahip kılacağız. Millî kültürümüzü muasır medeniyet seviyesinin üstüne çıkaracağız.” “Millî kültürün her çığırda açılarak yükselmesini

Türkiye Cumhuriyetinin temel dileği olarak temin edeceğiz.” “Millî şuurun ayakta kalabilmesi ve uyanık bulunabilmesi için dil ve tarih uğrunda çalışmaya mecburuz.” “Mektep sâyesinde, mektebin verdiği ilim ve fen sâyesindedir ki, Türk milleti Türk sanatı, iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedayii ile inkişâf eder.” “Memleketimiz içinde, eskâr-ı medeniyenin terakkiyât-ı asriyyesinin bilâ ifâte-i ân intişâr ve inkişâf etmesi lâzımdır. Bunun için bütün erbâb-ı ilim ve fennin bu hususta çalışmayı bir vecîbe-i nâmûs bilmesi iktizâ eder.” “Gözlerimizi kapayıp mücerred yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp, cihân ile alâkasız yaşayamayız. Bilakis, müterakkî ve mütemeddin bir millet olarak medeniyet sahasının üzerinde yaşayacağız.” “Bu hayat ancak ilim ve fen ile olur. İlim ve fen nerede ise oradan alacağız; ve, her ferd-i milletin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Hiçbir delil-i mantıkîye istinâd etmeyen birtakım an’anelerin, akîdelerin muhafazasında ısrar eden milletlerin terakkisi çok güç olur; belki de hiç olmaz. Terakkide kuyûd ve şurûtu aşamayan milletler, hayatı mâkul ve amelî müşahade edemezler. *Hayat felsefesini* vâsi gören milletlerin taht-ı hâkimiyet ve esaretine girmeye mahkûmdurlar.” “Medeniyet yolunda muvaffakiyyet teceddüde vâbestedir. İçtimâî hayatta, iktisâdî hayatta, ilim ve fen sahasında, muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur. Hayat ve maişete hâkim olan ahkâmın zaman ile tagayyürü ve teceddüdü zarurîdir. Medeniyetin ihtiraları, fennin harikaları, cihanı tahavvülden tahavvüle dûçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, mâziperestlikle muhâfaza-i mevcûdiyet mümkün değildir.” Öyle ki “Dünyada her şey için, maddiyât için, maneviyât için, hayat için, muvaffakiyyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak, gaflettir, cehâlettir, dalâlettir. Yalnız ilim ve fennin her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrâk etmek ve terakkiyâtını zamanında takip eylemek şarttır.” “Meydan muharebesi, yalnız, karşı karşıya gelen iki ordunun çarpışması değildir. Milletlerin çarpışmasıdır. Meydan muharebesi milletlerin bütün mevcudiyetleriyle, ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla, harslarıyla, hülâsa, bütün maddî ve manevî kudret ve faziletleriyle ve her türlü vasıtalarla çarpıştığı bir imtihan sahasıdır. Bu sahada çarpışan milletlerin hakikî kuvvet ve kıymetleri ölçülür. Netice, yalnız kuvve-i cismaniyyenin değil, bütün kuvvetlerin, bilhassa, ahlâkî ve harsî kuvvetin tefevvukunu mertebeye sübûta vardır.”

Atatürk'ün bütün bu sözlerinden anlaşılmaktadır ki Türkiye Cumhuriyetinin temeli kültürdür; ve, kültür şu anlamlara gelmektedir: 1. İnsan *tabiatının* yüksek feyizleri ile mesûd olmaktadır: Temizlik, saflık, yükseklik,

insanlık gibi. 2. Bu yüksek *tabiatları* gelecek nesillere, Türk milletine, tahsil ve terbiye yolu ile geçirmektedir. 3. Kültür, insan hayatına ve faaliyetlerine hakim olan kuvvet, ibda ve icad kabiliyetleridir. Zekâyı terbiye etmektir. 4. Kültür, bir insan cemiyetinin devlet hayatında, fikir hayatında, yani, ilimde, içtimaiyâta, ve güzel sanatlarda, iktisadiyâta, yani ziraatte, sanatta, ticarete, kara, deniz ve havaya ait ulaştırma işlerinde, yapabildiği şeylerin sonucudur.

Medeniyetle kültürü birbirinden ayırmamak lâzımdır. “Harâset-i fikriyye” (culture intellectuelle) millî kültürün baş ögesidir; ve, “harâset-i fikriyye” nin esası arı bilimi ve arı bilime dayalı teknolojiyi oluşturur. Millî varlık ancak, “harâset-i fikriyye” ile korunur. Çünkü, toplumlar, ancak, arı bilim ve ona bağlı ileri teknikle hayatta kalabilmektedirler; aksi halde, yıkılmaktadırlar. O halde, gerek varlıkta, gerekse terbiye ve tedriste, “tehzib” değil, fakat, “harâset-i fikriyye” önce gelir. Çünkü, hars demokratiktir, “tehzib” ise aristokratiktir. “Tehzibin esası iyi terbiye görmüş olmak, makulâtı, güzel sanatları, edebiyatı, felsefeyi, ilmi ve hiç taassup göstermeksizin, dini gösterişsiz ve samîmî bir aşk ile sevmektir.” “Tehzib, hususî bir terbiye ile husule gelmiş hususî bir duyuş, düşünüş ve yaşayış tarzıdır. “Harâset-i fikriyye” zemin ile mütenasiptir. Bu zemin ise, “millî seciyye”dir, milletin seciyyesidir. Bu seciyye eski devir hurafelerinden, doğuştan gelen vasıflarımızla hiç alâkası olmayan yabancı ideolojilerden, ister Doğu’dan isterse Batı’dan gelsin, ilim dışı ve insanlıkla bağdaşmayan birtakım tesirlerden uzakta, dürüstlük, iyi ahlâk, cömert davranış, cesaret, konuk severlik, ağırbaşlılık, tecrübeye önem vermek, güzel sanatlara sevgi duymak, pratik zekâ, sağlam bilgiye bağlılık, gerçeklik duygusu gibi fazilet ve hareketlere ilişkin millî vasıflardır. Tahsil ve tedris usulleri buna göre programlanır. “Dehâ-i millî”, tam olarak ancak böyle gelişir. Buna ek olarak dil ve tarih incelemeleri geliştirilir, dil ve tarih bilinci parlatılır. Müzik, heykeltraşlık, edebiyat gibi sanat etkinlikleri yoğunlaştırılır. Ölüm ve dirime karar verilen meydan muharebeleri milletlerin bütün mevcudiyetleriyle, yani, ilim ve fen sahasındaki seviyeleriyle, ahlâklarıyla, harslarıyla, özetle, bütün maddî ve manevî kudret ve erdemleriyle çarpıştıkları bir imtihan sahasıdır.

Böylece, artık, Atatürk’ün “gelecek nesillerin şerefi, varlığı ve saâdeti” ile, bu dünyada, diğer milletler arasında gerçek, doğru, iyi ve güzel gibi kültür ve uygarlık yüce değerlerine, özellikle de, arı bilim ve ona bağlı ileri tekniğe sahip olarak ve onları uygulayarak, yaşamayı kastetmiş olduğu anlaşılmiş bulunmaktadır. Bu yaşama biçimi ise şerefle varlıkta kalmak anlamına gelir.

“Dünyada şereftir yaşatan milleti.”

Bu da dünyada mutluluğu bulmaktır.

Atatürk “millî seciyye” veya “milletin seciyyesi” zemindeki bütün öğeleri sayıp dökmemiştir. Bunlar arasında, ancak öne çıkarılmak söz konusu olanları vurgulamıştır. Oysa, Atatürk başka vesilelerle, “millî seciyye” öğeleri olarak şunları da saymıştır: “Asîl, yüksek karakter, temiz kalplilik, sağlam yüreklilik, itaat, gayret, korkusuz olma, kumanda etme, ölmesini bilme, zekî, çalışkan, manevî güç yüksekliğine sahip olma, inançlı, müsbete müteveccih, iyiye yönelik, ilme ve irfana inançlı olma, şeref, nâmûs, insanlık, hürriyet, istiklâl, medeniyet ve zafere düşkünlük, milliyetperver, dine saygılı olma”. Ancak, eğer, biz, bir yerli bir de yabancı gözüyle tesbit edilmiş ve Türklerde millî seciyye zeminini oluşturan başka millî seciyye öğelerini sayarsak, bunların çok adette olduklarını görürüz. Ünlü eleştirmen Câhız “*Fezâ’îlu’l-Etrâk*”te şunları saymıştır: “Vatana bağlılık, vatan sevgisi, harp sanatında mahâret, devlet kurucusu olma, şerefli, faziletli, dinine düşkün, yabancıya saygılı olma, hile ve huda bilmemek (harp hariç), sözüne sâdik, sözüne güvenilir, vefalı, insafî, anlayışlı, vakur, edepli (uvutlu), cesaretli, harpte mâhir olma, kaçmaz, kovalar, nâmuslu, adamı kandırmaz, karınca gibi çalışkan olma, harpte kalpleri titretir, kahraman, binici, cömert, kuvvetli, azimkâr, mükemmele yönelik, doğru, çalışkan, derin görüşlü, anlayışlı, bilgili, ihtiyatlı olma. Türkler yaltaklanma bilmez, yaldızlı söz söylemez, münafık değildir, kovuculuk yapmaz, yapmacıksızdır, yermez, riyabilmez, kibirli değildir. arkadaşını aldatmaz, medih beklemez, alçak gönüllüdür, misafirperverdir, ikramlıdır, mültefittir, hazıra konmayı sevmez, korkusuzdur, insana saygılıdır, kovuculuk, saygısızlık, yalancılık ve ciddiyetsizlikten hoşlanmaz, hırsızlık, gasp, zina isnadı, cinayetten nefret eder, avlanır, doğa sevgisiyle doludur, bilgilidir, uyanıktır, kültürlüdür, azimlidir, sabırlıdır, sırdaştır, hakikate düşkündür, hareketsizlikten hoşlanmaz; Türklerin bir kusuru vatan sevgisi ile ganimet sevgisidir.”

Kutatgu Bilig'de, Türklerin fevkâlade asîl ve yüksek karakterini belirten kelimeler şunlardır (bu kelimeler, *Kutatgu Bilig*'deki Arapça ve Farsça kelimeler bir tarafa bırakılarak, sırf Türkçe olanlar arasından seçilmiştir): Edizlig (Yüksek), ködrüm (yüksek, seçkin), oğlagu (asîl, nazlı), ödründü (seçilmiş), uluglu, tüzünlü. Temiz kalpli oluşunu gösteren terim: Anglıg. Sağlam yürekli ve korkusuz olan tarafını belirten terimler şunlardır: Er, alp, alpig, böke, erkek, ersi, erdeş, erklig, erdem. Bunlara refakat eden sı-

fatlar şunlardır: Arslanlayu, bugrayu, buka, erkek, esri (kaplan), Bunlardan daha başka sıfatlar da vardır: Kurç (çelik gibi sert) tong (katı), urgucu, yalım (sarp), berk, sançguçı, gibi. Kumanda eden tarafları beg, başçı, bedük (büyük) buyurgan ile ifade edilmiştir. Manevî gücünün yüksekliği tınlıg (nefesli), tirig, azıglıg (gözü pek, atılgan) ile dile getirilmiştir. Zeki oluşu odug (uyanık), ukuşlug (akıllı), tetig, öglüg (anlayışlı) ile, çalışkanlığı tapugsag ile, inançlı oluşu inanç, küvenç ile, müsbeti alışı bolumsuzluktan kaçış ile, ilme-irfana inanışı bilge, ayuk, böğü, sakınçlı, saklıg, tıldam (aklı başında konuşan), uzlug ile gösterilmiştir. Zafere düşkünlüğü utkucu, üsteng, yağıcı ile, insanlık değeri kişilik ile gösterilmiştir. *Kutatgu Bilig*'deki erdem bildiren Türkçe kelimelerin, Atatürk'ün bizzat yapmış olduğu müşahadeler sonunda tesbit ettiği erdemlerle tam bir karşılıklık içinde bulunduğu görülmektedir. Asırlarca silinmemiş olan bu erdemlere artık, millî ahlâk öğeleri olarak bakmak kolaylaşıyor.

Kutatgu Bilig'de Türklerin sahip buldukları diğer erdemler şunlardır: Adâlet ile ilgili olanlar: "Törüglü, köni, tügüci, silig, tenglig, tengeşçi, toğru, edgü, çın". Toplumda yapıcı, bütünleştirici erdemler: "Açıg, açgu, akı, artukçu"dur. Konukseverlik ile ilgili erdemler: "Konukluk, ağırlık, atalara hürmet, aytug"dur. Arkadaşlık erdemleri: "Adaşlıg, kadaşlıg, koldaşlıg"tır. Sevimli olma erdemlerini: "Sevig, körklülüg, külgüci" oluşturur. Alçak gönüllü olma erdemi: "Alçak, kodkı"dir. Yumuşak huy: "Örüglüg, amul, ongay"dir. Merhametli olma erdemi: "Bağırsaklıg, suyurgalı" ile, utanma ve arlanma erdemi "uvutlu, eymenüg, sakınık" ile dile getirilmiştir. "Basut"cu cesaret, "özkey" sadakat ve vefa erdemini, "serimlig" ise sabır erdemini anlatır. "King" ise eli açık ve genişlik erdemini gösterir. Bunlara ek olarak, Türklerin meraklı oldukları erdemler iyi ad kazanmak ile ilgilidir: "Atıg, çağrı, çavlı, çavıg, külüg." Bu erdemler tefekkür tarihinde ünlü filozofların saymış oldukları Hikmet (*Filosofia*), Cesaret (*Andreia*), Adâlet (*Dikaiosyne*), ve İffet (*Sophrosyne*) erdemlerini ihtiva etmekle kalmıyor, onları aşıyor, bu suretle millî hudutları geçip evrenselleşiyor.

Bu sayımlar, bize, Atatürk'ün bir taraftan, hayatını "gelecek ve nesillerin şerefi, varlığı ve saâdeti"ne hasrederken, onlar tarafından anılmayı hiç beklememesi ile, öte taraftan, "Beni unutmayın" istemi arasında görünüşteki aykırılığı halletmek fırsatını da vermektedir. Câhız gibi keskin zekâlı, alaycı, yabancı bir eleştirmen, Türklerin "medih beklememek" gibi bir hasletini hayretle vurgulamaktadır.⁴⁴ İşte, hayatını "gelecek nesillerin

⁴⁴ *Fazâ'ül ul-Etrâk*, s. 77 "Türk... onların medihlerini ve dualarının beklemeden, onlara iyilik ettiğini göstermeye çalışmadan, işinin arkasına gitti."

şerefi, varlığı ve saâdeti" uğruna harcamayı kendisi için en büyük haz, en büyük saâdet sayan Atatürk'ün onlar tarafından anılmayı beklememesi, onun, atalarındaki, yabancı bir gözün tesbit etmiş olduğu bu "medih bekleme" hasletinin bir tezahürüdür. "Beni unutmayın" istemi ise, "sizler için yararlı olan uyarılarımı unutmayın" demektir. Bu da yine, Türk devlet adamlarının halkı ile samimî bir görüşme yapması geleneğidir, yoksa, kişisel bir beklenti tatmini değildir; bir uyarıdır. Esasen, *Kutatgu Bilig*'de de, hem kişisel bünğdan kurtuluş yolunun, kendisini devlet ve millet hizmetine vermek olduğu düşüncesi yer almaktadır, her ne de bu hizmetlerin gizli kalması, anılmaması temennisi bulunmaktadır:

"Negüke yonır men bu yirde kurug
"İligke barayın kılayın tapug," (KB, 417).

"Atım bilmesünler mini körmesinler
"Tilep bulmasınlar sözümnü keseyi" (KB, 6600).

Atatürk kişisel bir beklentinin tatmini gibi ruh hâletlerini, bu tarz ruh seviyelerini çoktan aşmış bir kişiliktir; ve, karakter büyüklüğüne sahip bir kahramandır.

Kişilik sorunu ile çok meşğül olmuş, yüzyılımızın etkili ve ünlü filozofu Max Scheler'e göre, dünya, "Dâhî" için, yani, gerçek filozof, gerçek sanatçı ve gerçek kanun koyucu için sevinç kaynağıdır. Bu anlamda "Dâhî", dünyayı sevgi ile temaşa eder, dünyaya katar; ruhunun itkisi ile yaratır; milletinin dünya bilincini sunmaz, bilakis, bu bilinci genişletir. Atatürk de gam ve kederden uzak tutulması gerekenlerin yalnız kendi milleti olmayıp, "milletler" olduğunu vurgulaması itibariyle, atalarından getirmiş olduğu gönül kavramıyla, milletinin dünya bilincini vermemiş, fakat onu genişletmişti. "Dâhî", milletinin hayatına biçim kazandırır; dünyada öncü olur. "Dâhî"nin dayanmış olduğu salt kaynak, "Dünya sevgisi"dir. Scheler, "Kahraman"a ait "asıl" "değeri" hakkında, "*Vital Geist*" ile ilgili değerlerin ve erdemlerin tümünün "kişileşmesidir" demektedir: Cesaret, serin kanlılık, kendine hakimiyet, ve güçlü oluş, "Ermiş'in ve "Dâhî"nin değerlerini dünyaya uygulama, istem ve güç insanı olma gibi. "Kahraman", içgüdüsel hayatını, kendi "*Geist*"ı ile tanzim eder, ona hakim olur. Scheler buna "karakter büyüklüğü" demektedir: Atatürk "karakter büyüklüğüne sahip olan" bir kahramandır.⁴⁵ Yine, Scheler'e göre, kahraman, bayağıdan nef-

⁴⁵ Atatürk'ün modern bir kahraman olduğunu, İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde çalışırken Atatürk'ün portresi önünde saygıyla dile getirmiş olan Kramer'in düşünceleri için Bkz. *From*, s. 14: "...Atatürk, the beloved founder and hero of the New Turkish Republic. Much is still to be said and written about this remarkable man, in same ways one of the most significant political figures of our century."

ret eder, herkese hak ettiği kadarını verir; temaşa etmez, yapar. Atatürk, Scheler'in kişilik tahlilleri önünde, hem "Dâhî", hem de "asîl" kişiliğin bir karması olmaktadır. Hattâ, bilimin öneminin toplumun saâdeti için birinci plânda olduğunu görmekle, o, Scheler'in, "medeniyeti ileri götüröenler" dediği kişiler arasında da sayılmalıdır. Hele, Atatürk'ün dili ve tarihi reddeden Epikuros'un zıddına, dilin ve tarihin, bilimsel yolla incelenmesini istediği bir kez daha göz önünde tutulacak olursa, Scheler'in tarihi "kahramanlar" ve "Dâhîler" gibi "*Geist*" taşıyıcılarının anıtsal bir tasviri sayması da isabetli bir yaklaşıma dönüşmüş olur. Atatürk daha hayatta iken ne kadar çok "anıtsal tasvirler" in konusu olmuştur! Ben, bu tasvirlerden birinin de şu mektubun satırları arasında bulunduğu inancı içerisindeyim:

"Ekselânsları,

Son zamanlarda, Türk milletini temsilen yaptığınız asîl icraata dair birçok şeyler okumaktayım; ve, bu münasebetle, büyük insânî hizmetinize karşı olan derin hayranlığımı bildirmek istiyorum.

Vatandaşlarınıza yapmış olduğunuz mümtaz hizmetlerden dolayı sizi tebrik ederim. Sizin harikulâde liderliğiniz ve şecaatiniz, bütün dünya üzerine yayılmış olan beşeriyete bir ilham kaynağı olmuştur. Tazyik görmüş ve ezilmiş bir milletin, kalkınarak daha mükemmel ve şümüllü bir hayat mertebesine yükselmesi bütün dünyayı memnûn ediyor.

Medeniyetin bahâ biçilmez temellükâtının inkişâfına yardım etmek ebediyette yaşamak demektir.

Herhalde ilâhî bir ruhtan ilham aldınız, ve herkes tarafından tebcil ediliyor, hürmet görüyorsunuz. Uzun ömürler, sağlık ve saadet dilerim. Hürmetler."⁴⁶

⁴⁶ 11 Aralık 1933 tarihli *Hakimiyet-ı Milliye Gazetesi*'nde yayınlanmış bulunan, Amerikalı (Kaliforniyadan) Bayan Lorena Philipps'in yazmış olduğu 20.10.1933 tarihli mektubu. Bu mektup, "Atatürk'e Mektuplar"da 17. Mektup olarak tekrar yayınlanmıştır. Bkz. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, IV, 10 Kasım 1987, s. 91-132.